दगडफोड्या

फार फार वर्षांपूर्वीची गोष्ट आहे. [illegible] या गावामध्ये एक नरहरी नावाचा दगडफोड्या राहत होता. दगडफोड्या म्हणजे मोठे मोठाले दगड फोडणारा. नरहरी हा नेहमी विचार करी की, देवाने मलाच का गरीब बनविले. त्याला देवाविषयी खूप चीडही यायची. एक दिवस तो देवाला म्हणाला, 'देवा, तू मलाच का असं गरीब बनवलंस'? देवाला त्या नरहरीची दया आली. त्याने नरहरीला सांगितले की, 'तू मला कोणतेही पाच वर मागू शकतोस.' दगडफोड्याला खूप आनंद झाला. तो देवाला म्हणाला, 'देवा मी हे पाच वरदान एकदाच मागणार नाही. वेळ पडल्यावर मागेन'. देवाने होकार दिला.

दगड फोडण्याच्या कामाने तो वैतागला आणि त्याने देवाला पहिला वर मागितला की, मला एक श्रीमंत माणूस बनव. श्रीमंत होताच तो एका मोठ्या इमारतीत राहू लागला. चांगले कपडे घालू लागला आणि आपले जीवन सुखात घालवू लागला.

एक दिवस नरहरी, त्याची बायको व मुलगा गच्चीवर बसले होते तेव्हा त्या शहराच्या राजाची स्वारी त्याच्या दाराजवळून गेली. त्याने बघितले की, राजा असल्यानंतर काय थाटमाट असतो. त्यालाही लालूच आली. त्याने देवाला दुसरा वर मागितला की त्याला राजा बनवावे. काही क्षणातच तो त्याच शहराचा राजा झाला व काही दिवस राज्यही केले, परंतु प्रत्येक संकटाला त्याला तोंड देता आले नाही.

काही दिवसांमध्येच तिथे उन्हाळा सुरू झाला. ऊन इतके कडक होते की जनतेला खूपच त्रास होई. काही दिवसांनी त्या शहरातील लोकही मरायला लागले. राजाकडे जनता फिर्याद करू लागली व काहीतरी सोय करावी म्हणून विनंती करू लागली. राजाला यावर तोडगाच सुचेना.

एक दिवस त्याने बघितले की, इतक्या तळपत्या उन्हात जर सूर्याला ढग आडवा आला तर थंडगार सावली पडते व मनाला समाधान वाटते. म्हणून त्याच्या मनात इच्छा निर्माण झाली की, आपणही ढग बनावे. त्याने आपली इच्छा देवापुढे मांडली आणि तो ढग झाला. उन्हाळा गेला. पावसाळा आला. ढग झालेला नरहरी खूपच आनंदात होता. हवेत फिरायला मिळायचे व आरामही करता यायचा. तो समुद्राच्या वाफेचे इतके पाणी घेऊन यायचा आणि मुसळधार पाऊस पाडायचा. इतका ओला दुष्काळ झाला की सर्व शेती पाण्यात गेली. गरिबांची घरे उद्ध्वस्त झाली. गावचे गाव वाहून चालले, परंतु त्याला असे दिसून आले की, इतक्या मुसळधार पावसाचा दगडावर काहीही परिणाम होत नाही. त्याला दगडाचा राग आला, परंतु कितीही जोरात पाऊस पडला तरीही मोठा पाषाण जागचाही हलत नसे. शेवटी ढग थकला.

दगडाचे एवढे पराक्रम बघून त्याने देवाजवळ चौथा वर मागितला की देवा मला दगड बनव म्हणजे मी जगातला सर्वश्रेष्ठ व सर्वशक्तीमान व्यक्ती बनेल. देवाने तसेच केले. तो दगड नेहमी पहाडासारखा एकाच ठिकाणी पडलाय कधी ऊन तर कधी थंडी सहन करावी लागायची, पण काहीच दिवसांमध्ये तेथे त्या मोठ्या पाषाणाला फोडायला दगडफोडे लोक आले. त्याला खूप भीती वाटू लागली. तो रडायलाही लागला. देवाजवळ त्याने ताबडतोब वर मागितला की, 'देवा मला पुन्हा दगडफोड्याच बनव. कारण सर्वश्रेष्ठ व सर्वशक्तीमान अशा दगडालाही दगडफोड्याच फोडू शकतो. म्हणजे दगडफोड्याच सर्वशक्तीमान आहे.'

यावरून त्या नरहरीला ही शिक्षा मिळाली की, आपण ज्या स्थितीत आहोत त्याच स्थितीत चांगले आहोत. स्वतः कष्ट करून खाण्यातच खरा आनंद मिळतो. हे शिकल्यानंतर तो नरहरी पुन्हा सुखाने व आनंदाने आपलाच दगडफोड्याचा धंदा करू लागला.

सुरेश वि. साळुंके

पारंब्यांची शाळा

बालपण हरवतं तेव्हा...

काळ खूप झपाट्याने बदलतोय. [illegible]

[illegible]

डॉ. चौधरी

विविध साहित्य संमेलनांची फलश्रुती

प्रासंगिक

गजानन जाधव

[illegible]

नुकतेच औरंगाबाद येथे पाचवे कामगार साहित्य संमेलन पार पडले. तदनंतर चौथे दलित [illegible]

[illegible]

खर तर तुझ्या नव्यापणाला या मर्यादा आहे.

देणारा, चंद्रमौळी झोपडीत सदा झिरपणारा

रडगाण... दुसर काय? तरीही मनातल दुःख कुठंतरी मोकळं करावं म्हणतो...

मातृभूमीच जीवन महत्त्वाचं मानलं. धन्य ते वीर!

'स्वगत' सहस्रकाच्या स्वागतासाठी

डॉ. संभाजी चौधरी

घालायलाच नको होत्या. तू कधी जुना झालाच नाही... तू कधी कोमेजला नाहीस, कधी आजारी पडला नाहीस की कधी दूरदेशी गेला नाहीस. आम्हाला जाग आल्यापासून तू जसाच्या तसा आहेस अगदी नवा-कोरा! तुझं दररोजचं उगवणं आमच्यासाठी जीवनदान आहे... म्हणून मी तर तुझं स्वागत दररोजच करतो.

इथे विविध जाती, धर्म, परंपरा नांदताहेत. प्रत्येकाचे देव निराळे तसेच संदर्भही निराळे, पण जेव्हा मी विज्ञानाच्या चौकटीतून तुझ्याकडे पाहतो तेव्हा माझ्याकडे एकच संदर्भ उरतो, मला एकच देव दिसतो, एकच शक्ती जाणवते ती म्हणजे 'तू', हो केवळ तूच... या वसुधेला तूच निर्माण केलं. वसुधेवरचं मानवाचं, इतर सजीवांचं अस्तित्वही केवळ तुझ्यामुळेच. इथला मानव तूच निर्माण केलास अन् मग त्याने आपापल्या सोयीनुसार देव सांभाळले... समजा तूच नसता तर... म्हणून खरा ईश्वर, निर्मिक तूच आहेस, तूच एक शक्ती आहेस, ज्या शक्तीवर इथला जिवंतपणा आहे. करोत बिचारे कोणत्याही देवाची पूजा माझी त्यात ना नाही, पण त्यांनी सर्वांनी आपापले जातिधर्माचे अंगरखे काढून तुझ्या पुढे सर्वात अगोदर नतमस्तक व्हावे...

हे माझे सारे संदर्भ कुणाला आवडणार नाहीत. मात्र हे एक 'वास्तव' आहे. कुणी पाहिलं तुला जेव्हा प्रथम तू प्राचीवर आलास? तुझ्या निर्मितीनंतर तू कधीच थांबला नाहीस... कधीच अदृश्य झाला नाहीस... दिवस-रात्र हा गुंताही तूच निर्माण केलास... म्हणूनच तुझं उगवणं - मावळणं आमच्यासाठी एक संदर्भ होऊन बसलं! बस त्या संदर्भालाच आम्ही पुजतो, त्याचंच

कलीच मरगळलेली मनं आजही आहेत

स्वार्थानं, आपलेपणानं ती लगडली आहेत

धावपळीत कस्तुरीचा शोध त्यांचा, त्यांच्यासाठी अजूनही पारखाच आहे!

समूहाचं आजारपण, त्यांना क्षीण करत आहे

तरीही कोणत्या उभारीनं ते ताठ आहेत?

कालचं जगणं, आज नाही

आजचं जगणं यापेक्षा वाईट नाही!

ज्याच काही अंधारवाटा तो कवटाळून आहे

त्याच्यातच खोलवर तो हरवला आहे

शोधूनही त्याला तो सापडत नाहीए!

म्हणूनच, आम्हीच आम्हाला अनोळखी आहोत.

तुझी बाब वेगळी आहे, तुझ्यात तू सर्वत्र पसरला आहे. म्हणूनच, नित्य, सदा तू नूतनच आहेस...

आमच्यात एखादा जन्म होतो. हा नवा जन्म आम्हाला सर्वत्र लगडून जातो. सभोवतालचे सारेच आप्तगण त्या आनंदानं भिजून जातात... क्षण येतात, जातात. हे बालपण साचत जातं, नवंपण हरवत जातं अन् त्या बालकाचं आयुष्यही तसंच वाहून जातं इतरांसारखं, सर्वसामान्यांसारखं!

तुझं सारंच वेगळं आहे. तू नशीबवान तहानलेल्यांचं पाणी, तर भुकेल्यांची भाकरी होणारा, अनाथांचा नाथ तर पोरक्यांची 'साथ' होणारा.

तू ज्या आकाशात तळपतोय,

ते सारं आकाशच फाटलंय असा इथे आक्रोश चाललाय, ठिंगळं लावा

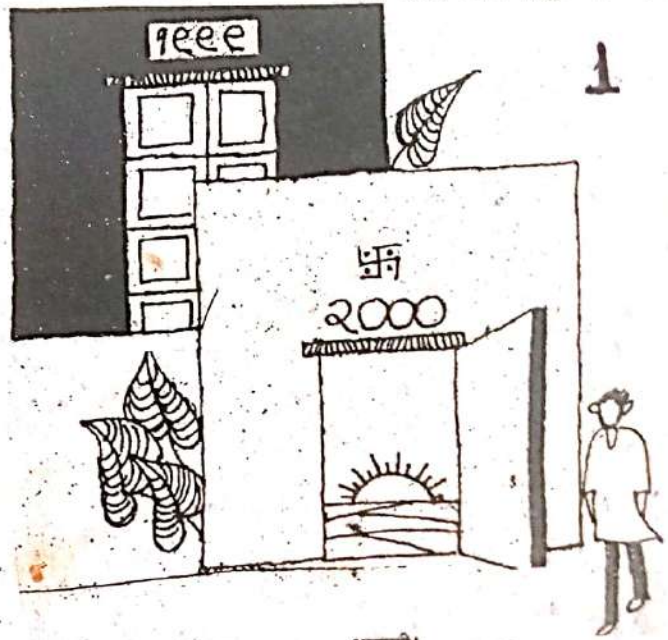

म्हणे आकाशाला...

तुझं आकाश का खरंच इतकं जुनं झालं? मला तसं नाही वाटतं, तू खरं तर कुणालाच जुनं ठेवत नाही, इथल्या लेकरांना हा नवाच आजार जडलाय... त्यांचीच मनं 'आकाश' होत नाही... सदा-सर्वदा ही मनंच आमची चतकोर...

तेवढंच मन हलकं होईल. गेल्या पूर्ण सहस्रकात काय झालं... याचा पुन्हा पाढा मी वाचणार नाही... कारण आज जे घडतंय तेच तेव्हाही घडलंय... माणसांच्या पिढ्या बदलताहेत मात्र त्यांनी निर्माण केलेले संदर्भ तसेच साचून आहेत इथे आजही!

इथल्या किती आपत्ती मी सांगू? इथल्या भारतभूमीनं अनेक युद्ध पाहिली आहेत. रक्ताचे पाट अन् मृत्यूचे तांडवही पाहिले आहेत. ती तशी सहनशील आहे. कारगिलच्या लढाईत हकनाक किती बळी गेले... कुणाचा बाप, कुणाचा पती, कुणाचा भाऊ, कुणाचा मुलगा या युद्धात

तुलाही युगा-युगांपार त्यांना आठवणीत ठेवाव लागेल... आमच काय? आज आहोत तर उद्या नाही.

कारगिल मोहिमेच्या समांतर आमच्याकडे निवडणुकांचा सोहळाही चालू होता. विविध पक्षांचे इथे पेव फुटले आहेत. वाट फुटेल तिकडे कुणीही निघाले आहेत. कारगिलच्या यशाचं श्रेय कुणी घ्यावं यासाठी प्रत्येकाची ससेहोलपट आहे. कुणाला कशाशी देणं घेणं नाही. प्रत्येकाची निवडून येण्यासाठी घाई. बस एवढंच चित्र तेव्हा समोर होतं. आता इथली माणसं जागी झाली आहेत. स्वार्थाच्या राजकारणाची त्यांना ओळख आहे. जात-धर्म-पंथ यांच्या उतरंडी कुणी रचल्या हे त्यांना आता पुरतं समजलं आहे. पण त्यांना अजूनही हे पुरतं वळलं नाही रे... हीच तर खरी शोकांतिका आहे.

कोणत्याही धर्मापेक्षा मोठी इथे भाकर. उपाशी पोटासाठी धर्मही होतात चाकर. असावी श्रद्धा धर्मावर, तशीच कर्मावर. कर्मांनी माणसं बदलतात.

धर्मांच्या प्रवाहात दूर वाहत जातात. जाती-धर्मांचे हे प्रवाह, असे खळाळतात. त्याच प्रवाहातल्या काही लाटा प्रचंड उसळतात.

आणि मग इथला माणूस, माणूस राहत नाही.

लोकशाहीची 'पांचाली' होऊन जाते. इथे कुणासाठी, कुणाला राष्ट्रधर्म सांगावा? लोकशाही जपण्यासाठी कुठून माणूस मागावा.

तुझ्या किरणांना,

इथल्या वाऱ्याला, पावसाला

अन् इथल्या मातीला

(पान ६ वर)

(पान ६ वर)

देवदर्शनाला निघाले होते. ...त झाला व आमची दोन्ही ...चे त्यात मृत्युमुखी पडली.'' रत्नाबाई तर जोरजोराने रडू ...त्या. त्यांच्या पतीच्याही अश्रूंच्या धारा लागल्या होत्या. ... वाईट वाटले.

..., परमेश्वराच्या इच्छेपुढे इलाज ...ची लाडकी अपत्ये अशी ...त्या गेल्यामुळे तुम्हाला दुःख ...कच आहे. कधी कधी वाटते ...ना साद द्यावी, 'या चिमण्यांनो. ...रंतु आपण पराधीन. आपल्या ...े तरी काय?'' मी हे सर्व ...ताना रत्नाबाई तर जोरजोराने ...डत होत्या.

...र साहेब, आम्हाला हे दुःख ...ण्यासाठी शक्ती द्या. हिला ...आणा.'' रत्नाबाईच्या पतीने ...ली. मी त्यांना या करुण ...र मात करण्यासाठी मनःशांती ...मंत्र दिला. थोड्याच दिवसांत ...ा मनावरील ताण दूर झाला ...राशावस्थेतून बाहेर पडल्या. हे ...ा समाधान झाले.

...ह कायदा करूनही सुटलेले नाहीत. या

आहे. ते लवकर न भरून निघणारे नुकसान ठरणार आहे.

...ऊस खूप कोसळत राहिला...
...पोवाही अर्ध- अर्ध भिजवत राहिली.
...पावसात थांबली,
...पावसातही डोळे दर्शनासाठी
...आले
...च्या बटा बटा लागल्या,
...मला बाहून ते ऊ लागल्या,
...पाऊस थांबलेला,
...डोळ्यात तिच्या डोकावतो,
...डोळ्यात प्रश्नांचे ढग तुंबलेले...
...इंद्रधनूचे रंग सांडलेले...
...झरणाऱ्या ओठांनी ती म्हणाली,
...पोट भरते?
...जीवनाच्या समस्या सुटतात?
...मनं उभी राहतात?
...मनं प्रेमानं जुळतात,
...नाती सावरतात?
...प्रश्नांच्या सरी,
...प्रश्नांनी निरुत्तर...
...तिला म्हणालो-
...धरतीच्या प्रेमात कुठे असतात
...प्रेमासाठी मरायचं की,
...प्रेम करायचं?
...प्रश्नांचा गुंता,
...सांज खुललेली
...नीही खुललेली
...ओठांनी, झरणाऱ्या बटांनी
...डोळ्यांनी
...पाहत, ती म्हणाली,
...धरित्रीच्या प्रेमासाठीच

पत्या-पत्यात साचू दे...
पाऊसही तसा साथ देत नाही
सर्वदूर कोसळत नाही...
ढग येतात अन् तसेच पांगतात.
पाणाण टेकड्यांवर फक्त सावल्याच
उमटतात.
पावसासाठी प्रार्थना होतात,

प्रा. संभाजी चौधरी
संभाजीनगर

मंदिर-मस्जिदींमधून आर्जव होतात...
गाभारे पाण्यानं भरतात,
डोळे अश्रूंनी थबथबतात...
थोंडी-थोंडी पाणी दे-गायी गुरांना हंबरू
दे. अशा कातर वेळी मी एकटाच बसतो,
माझ्यातला मी तिथे कधीच नसतो...
आठवणीचे आदीम गुंते सोडवतो,
माझ्यातल्या त्याला शोधत असतो.
आधुनिकीकरण विज्ञान अभ्यासताना
पाऊस असाच राहणार बे-भरवशाचा.
विज्ञान तंत्रज्ञानानं मनं बदलत नाही,
आठवणींचे ते गुंते अजूनही सुटत नाही...
अशा तुझ्या आठवणी...
आयुष्यभरच्या साठवणी,
किती करावी आळवणी, कोणती गावी
गाणी? धरतीसाठी आभाळाचं पाणी,
पक्ष्यांच्या ओठी प्रेमाची गाणी.
तुझ्या सरी बरसू दे अंगणी,
तुझ्या प्रेमासाठीच ही सारी गाणी...!

...गणेशोत्सव

...ला फार महत्त्व प्राप्त झाले
...जास्त पैसे मोजून
...मोठी मूर्ती विकत घेतली
...ते बसविण्याचे कामही
...करतात; पण
...मात्र मंडळाला मिळतात. ही
...साठी वाटली जातात
...मंडळाच्या सभासदांना
...

घरी तयार केल्याने पैशांची बचत
होईल. हा पैसा गावाच्या हितासाठी
वापरता येईल. हल्ली 'गल्ली तेथे
गणपती' अशी परिस्थिती असली तरी
गणेशोत्सवातून चांगले कार्यक्रम
राबवून लोकांना मनोरंजनाबरोबर
ज्ञानदानही करायचं असतं, हे
कुणाच्या गावीच नसतं.
गणेशोत्सवातील व्याख्यानमाला तर
इतिहासजमा झालेल्या दिसतात.
लोकांनाही व्याख्याने ऐकायला
आवडत नसते, हेही खरं आहे. तरी
पण चार-दोन लोकांसाठी ही
व्याख्याने ठेवायला हरकत नाही.
व्याख्याता चांगला आहे हे समजले
...

सामान्य माणसाच्या संवेदना अतिशय तीव्र हो...
आंदोलनाच्या माध्यमातून या विषयाला राजक...
खेळणे करून टाकले! मुळात अण्णांकडे भ्रष्ट...
संदर्भात कसलेही पुरावे नाहीत. अण्णांनी त्यां...
सरकारकडे भ्रष्टाचाराची १९६ प्रकरणे पाठविल...
प्रकरणांच्या चौकशीनंतर सर्व १९६ प्रकरणात...
आढळून आलेले नाही असे सरकारने अण्णांना...
आहे. अण्णांचे भ्रष्टाचारविरोधी आंदोलन युती...
दोन मंत्र्यांच्या राजीनाम्यासाठी चालू झाले त्यावे...
भारतमध्ये वृत्तविश्लेषणाची एक मालिका लिहि...
त्यात मी स्पष्ट केले होते की, या आंदोलनात अ...
प्रकरणात पुरावे म्हणून पत्रकारांना आणि सरका...
आहेत ते पुरावे नसून भ्रष्टाचारासंदर्भात कोणीही...
आहेत. त्यातील काही अर्ज तर निनावी होते. अ...
पुरावा होऊ शकत नाही. मी असेही विश्लेषण के...
भ्रष्टाचार करणारा कागदोपत्री अगदी नियम पाळू...
पुरावा राहणार नाही याची काळजी घेत असतो.
स्वच्छ आहे त्याच्याकडून गाफीलपणे कागदोपत्री...
शकते; पण भ्रष्टाचार करणारा कोठेही कागदावर...
नाही याची अत्यंत काळजी घेत असतो. त्यामुळे...
निव्वळ कुचापती लोकांच्या अर्जाच्या भुसभुशीत...
उभारलेल्या आंदोलनातून काहीही निष्पन्न होणार...
अण्णांनी उपोषणाचा दहशतवाद करून सुतार आ...
शिवणकर यांना बदनाम करून राजीनामा द्यायला...
पाडले; पण या दोन्हीही मंत्र्यांवर पुढे भ्रष्टाचाराचे...
सिद्ध होऊ शकले नाहीत. खटलाही सरकार भरू...
नाही. अण्णांनाच विनबुडाचे आरोप केल्याच्या अ...
तुरुंगाची हवा खावी लागली. कोणीही यावे आणि...
वैयक्तिक हिशोब चुकते करण्यासाठी कोणाही...
अधिकाऱ्यांवर किंवा राजकारण्यांवर भ्रष्टाचाराचे...
करावेत आणि अण्णांनी लगेच सरकारकडे कारवा...
धरावा, असा हा भ्रष्टाचार विरोधी आंदोलनाचा का...
कसा यशस्वी होणार? खैरनारांच्या ट्रकभर पुराव्या...
अण्णांचे पुरावेही कुचकामी ठरले. उलट गावोगावी...
बनविणे सहजशक्य असल्याचे लक्षात येताच भ्रष्टा...
विरोधी समित्या स्थापन करून बनेल आणि गवस्...
अण्णांच्या नावाचा दुपयोग करून भ्रष्टाचार विरोधी...
हा भ्रष्टाचारांचा नवा मार्ग शोधून काढला! भ्रष्टाचा...
सामान्य जनतेच्या मनात ज्या संवेदना होत्या त्या...
टाकण्याचे पाप मात्र या आंदोलनाने केले आहे. हे...
आणि देशाचे कधीही न भरून येणारे नुकसान आहे...
आता अण्णांनी लक्ष घेण्याच्या कार्यक्रमात म...
अधिकाराचा एक विषय हाती घेतला आहे. वास्तवि...
मा. ग्राहक पंचायतीने आणि बिंदुमाधव जोशी यांनी...
विषयात केंद्र सरकार ते राज्य सरकारपर्यंत विविध...
...

राष्ट्र हिताशी निगडित शिखर परिषद

प्रमाणात सहभागी होतात व त्याचा

सार्वजनिक प्रश्नाकडे व राष्ट्रीय

जनतेसमोर मांडला पाहिजे. भारतीय

अशा तुझ्या आठवणी... 5

सर्वदूर उन्हाची धग, सृष्टीची बेसुमार
तगमग, आकाश सारं पेटलेलं, धुळीच्या
ढगांनी मढलेलं.
दूरवर पक्ष्यांचा क्षीण कलकलाट,
उष्ण वाऱ्यांचा सर्वदूर थयथयाट.
मृगजळांचं धुकं सर्वत्र लगडलेलं,
रान सारं पळस फुलांनी डवरलेलं...
सर्वत्र पानगळ थांबलेली,
झाडं, वेली, कोवळ्या पानांनी
डवरलेली...
पक्ष्यांचे थवे सर्वदूर पांगलेले,
घरट्यांच्या शोधात कुठेतरी थबकलेले...
काळी माती उन्हानं होरपळलेली,
ओटीत हिरवी स्वप्न पहुडलेली,
बांधावरचा शेतकरी घामानं थबथबलेला.
त्याच्या स्वप्नांचा पसारा पांगलेला...
हिरव्या स्वप्नांसाठी आसुसलेला, कष्टानं
देह थकलेला.
काळ्या-निळ्या ढगांसाठी आतुर
झालेला
अमृत वर्षावासाठी तहानलेला.
भणाण वारे, दूरवर ढग पांगलेले,
अपेक्षांची क्षितिजे आसुसलेले.
निलनभांना रुपेरी किनार
पक्ष्यांचा कलकलाट, तो आता
बसरणार...
दाटले निळे ढग क्षितिजावर.
रोमांच उभे इथल्या गात्रांवर...
ढगांचे ढोल, पानांच्या चिपळ्या,
पावसाच्या सरी होतील नाचऱ्या...
मृदगंध साऱ्या शिवारभर,
अमृताचा हा वर्षाव धरतीवर...
तहान मातीची, अतृप्त अधरांची...
तृप्त होत गेली, ओल खोलवर सरींची!
माती असते आई; बाबा बरसणारे ढग,
ओल्या पांघरीखाली विसावतात खग.
शिवारातली नाती, गुंग होते मती, पाऊस
सरींचा ढोल, पेरणीची गाणी गाजी.
तुंबल्या चांदण्यावर, पाखरांचे थवे,
पंख्यात डोकावून गातात पाऊस गाणे.
मी भिजतो खोलवर चिंब,
पाऊस मनात साठवण्या असतो दंग.

रान झालं हिरवं, आकाश निळं काळं,
क्षितिजावर इंद्रधनू कुणी रेखलं.
पावसाच्या पायात पैंजण थिरकलं,
बियाणं उगवून रोपारोपात टरारलं...
निळे-भुरे निर्झर, वाहतात झर-झर,
गाणी ऐकू येतात कुठेही खळखळ.

माणसांनी तुंबलेला; आई-बाबांच्या
परतीसाठी झुरलेला...
हिरव्या गर्द टेकड्यांना मेघ असे
लगडलेले,
कवेत त्यांच्या जणू ससे पिंजलेले..

पाऊस खालवर झिरपत जावा
तशा भेटीही खोल होत गेल्या.
एकदा पावसात दूरवरून फिरवून येऊ
म्हणाली, मी म्हणालो 'छत्री तुझी
चतकोर....'
ढग तर पसरले आकाशभर,

खट्याळ वाऱ्याशी ढगांच्या झोंबी,
बाल निर्झरांची जुंपते चुंबाचुंबी.
इथे शहरातला पाऊसही तोच.
डांबरी रस्त्यांना नसतो त्यांचा
सोस...
असा येतो नी लगेच जातो...
भिजताही येत नाही.
कायम मनाला बोच.
विद्युत तारेवर थेंबांची रांग,
त्यांना वेचण्यात पक्षीही दंग.
वाऱ्याच्या झुळकीनं थेंबाचं नर्तन,
पंख वाळवण्याचं, पक्षांचं वर्तन...
कॉलेजातही तोच पाऊस असतो,
नव्या कवितांतून बरसत जातो.
पावसात भिजलेली दप्तरं ओली.
पाऊस गर्दीत 'ती' एकटीच
हरवलेली..
वसतिगृहाच्या निथळत्या
गुलमोहराखाली

पाऊस खूप कोसळत राहिला...
दोघांनाही अर्धे-अर्धे भिजवत राहिला.
भर पावसात थांबलो,
एवढ्या पावसातही डोळे ढगांसारखे
भरून आले
केसांच्या बटा बरसू लागल्या,
दूरवर मला वाहून नेऊ लागल्या,
आता पाऊस थांबलेला,
थबकून डोळ्यात तिच्या डोकावतो,
डोळ्यात प्रश्नांचे ढग तुंबलेले...
क्षितिजावर इंद्रधनूचे रंग सांडलेले...
थरथरणाऱ्या ओठांनी ती म्हणाली,
प्रेमानं पोट भरतं?
प्रेमानं जीवनाच्या समस्या सुटतात?
प्रेमानं घरं उभी राहतात?
दुभंगणारी मनं प्रेमानं जुळतात.
कोसळणारी नाती सावरतात?
अचानक प्रश्नांच्या सरी,
मी प्रश्नांनी निरुत्तर...
थांबून तिला म्हणालो-
आभाळ धरतीच्या प्रेमात कुठे असतात
कसर? प्रेमासाठी मरायचं की,
मरण्यासाठी प्रेम करायचं?
सर्वत्र उत्तरातल्या प्रश्नांचा गुंता.
आता सांज खुललेली
सांजेबरोबर तीही खुललेली
थरथरणाऱ्या ओठांनी, झरणाऱ्या बटांनी
निळ्याभोर डोळ्यांनी
आभाळभर पाहत, ती म्हणाली,
पाऊस धरतीच्या प्रेमासाठीच

वेली वृक्षांच्या झुली काठावर...
गीत पावसाचे पक्ष्यांच्या ओठावर...
घर माझं जुनेर, पागोळ्यांनी सजलं सारं
भांड्या-भांड्यात नर्तन टपकणाऱ्या
थेंबाचं ओल्या घरात साचलं स्वप्न
निळ्या आभाळाचं!
दिवे लागण झाली, पारावर आमची गर्दी,
पाऊस खूप कोसळणार, ढगांची ही
वर्दी...
रानातून परतणारे धूसर आई-बाबा,
बिलगण्या त्यांना पोरांची खूप रेटारेटी.
नदीला पूर आलेला. पल्याडचा किनारा

माझ्या भेटीसाठी उगाच थबथबलेली..
गुलमोहराखालचा रस्ता प्रेमाचा होतो,
गुलमोहरही प्रेम वर्षावानं भिजू लागतो.
भुरभुरणारा तलम पाऊस,
खोलवर ओलावत गेला
क्षितिजापलीकडचा ढग,
दोघांनाही दूरवर झुलवत गेला...
हिरव्या गर्द टेकड्या, तिच्या कवेत होत्या,
भुसमटत तिच्या अंगोदर त्याच बरसत
होत्या...
पाऊस सरींसारख्या भेटी होत गेल्या.

कोसळला. स्वतःचं अस्तित्वही
विसरलं...
आताच त्याचं प्रेम रुजेल, अंकुरेल...
तुही असाच कोसळ माझ्यावर चौफेर
मला विसरायचं माझं अस्तित्व,
मातीसारखं विलीन व्हायचं खोलवर
तुझ्यात.. आणि तो अंगभर शहरात गेला.
आज अशा तुझ्या आठवणी दाटतात...
मी मला म्हणतो,
माझ्या आठवणीतले ढग असेच बरसू
दे. या सर्वदूर त्यांच्यात भिजू दे.
पारिजातकासारखं मन माझं
परसा-परसात साचू दे...
पाऊस तसा साथ देत नाही
सर्वदूर कोसळत नाही...
ढग येत अन् तसेच पांगतात.
भणाण टेकड्यांवर फक्त सावल्याच
उमटत.
पावसासाठी प्रार्थना होतात.

प्रा. संभाजी चौधरी
संभाजीनगर

मंदिर-मस्जिदींमधून आर्जव होतात...
गाभ पाण्यानं भरतात,
डोळेअश्रूंनी थबथबतात...
थोडं-थोडं पाणी दे-गायी गुरांना हंबरू
दे. अशा कातर वेळी मी एकटाच बसतो,
माझ्यातला मी तिथे कधीच नसतो...
आठवणींचे आदीम गुंते सोडवतो,
माझ्यातल्या त्याला शोधत असतो.
आधुनिकीकरण विज्ञान अभ्यासताना
पाऊस असाच राहणार बे-भरवशाचा.
विज्ञान तंत्रज्ञानानं मनं बदलत नाही,
आठवणींचे ते गुंते अजूनही सुटत नाही...
अशा तुझ्या आठवणी...
अश्रुभरल्या साठवणी,
किती कराव्या आठवणी, कोणती गावी
गाणी? धरतीसाठी आभाळाचं पाणी,
पक्ष्यांच्या ओठी प्रेमाची गाणी,
तुझ्या सरी बरसू दे अंगणी,
तुझ्या प्रेमासाठीच ही सारी गाणी.

(पान १ वरून)
चळवळ गावागावात हवी; पण
प्रत्येकालाच 'अध्यक्ष - उपाध्यक्ष'

नाही. माफक प्रमाणात गुलाल
उधळूनही आनंद व्यक्त होऊ शकतो.
विसर्जनाच्या मिरवणुकीवर तर

विकासासाठीच गणेशोत्सव

सजावटीला फारच महत्त्व प्राप्त झाले

हे तयार केल्याने पैशांची बचत
होईल. हा पैसा गावाच्या विकासासाठी
वापरता येईल.

6

विद्यार्थ्यांच्या पाठीवरील वह्या पुस्तकांचे ओझे कमी कसे करता येईल?

'विद्यार्थ्यांच्या पाठीवरील वह्या पुस्तकांचे ओझे कसे कमी करता येईल ?' हा शिक्षण क्षेत्रातील एक चिंतेचा आणि चिंतनाचाही विषय ! विद्या प्रतिष्ठान (महाराष्ट्र) च्या देवगिरी जिल्हा शाखेने या संदर्भात शिक्षकांची काय भूमिका आहे हे समजून घेण्यासाठी यंदाच्या 'श्रीमती कुमुद फाटक यांनी निबंध-स्पर्धेसाठी' हाच विषय शिक्षकांच्यासमोर ठेवला. शिक्षकांनीही आपली बाजू पोटतिडकीने मांडून अनेक विधायक सूचना केल्या. स्पर्धेत प्रथम क्रमांकाचा ठरलेला डॉ. संभाजीराव चौधरी यांचा हा निबंध...

शाळेत जाणाऱ्या मुलांकडे जेव्हा आम्ही [illegible] पालक म्हणून पाहतो तेव्हा आम्हास [illegible] त्यांचे आश्चर्य वाटते पाठीवरील दप्तराच्या वाढत्या [illegible] आहे मोठी मुलं ओझ्याने ही मुलं वाकून चालतात त्यांच्याबद्दल कोवळ्या वयात त्यांना हा भार सहन होत नाही तरीही [illegible] ही मुलं ओझ्याला [illegible] बनतात या दप्तरात दडलेय काय ? असा प्रश्न अशिक्षित माणसाला पडत असेलही पण आपली मुलं शाळेत जातात त्यामुळे त्यांच्या पाठीवरचं हे ओझं कसं तयार झालं याचा विचार करणं मला गरजेचं वाटतं.

शाळा प्रभावी संस्कार केंद्र :

जन्मानंतर आईच्या सावलीतच आपण मोठे होतो पहिल्यांदाच जेव्हा अशा बालकांना आपला स्वार्थ कळतो तेव्हा ही मुलं मोठी झालेली असतात विविध अनुभवांनी ते प्रगल्भही झालेले असतात अर्थात त्यांच्या वर्तनातील बदल प्रभावी असतो. परंतु शाळेत जाऊनच त्यांना शालेय अनुभव घ्यावा म्हणजे वर्तनाला एक योग्य दिशा मिळते त्यासाठी शाळा एक प्रमुख संस्कार केंद्र आहे गुरुकुल पद्धतीपासून तर [illegible] विद्यालय पातळीपर्यंत शिक्षणक्रमातील थोडेसे बदल वगळता 'शाळा' हा ठसा सर्वत्र दिसतो.

आजच्या शाळा :

आजच्या शाळांविषयी चर्चा करताना आमच्या बालपणाच्या शाळा आम्हास दिसतात. हातात एक फुटकी पाटी, खिशात एक पेन्सिलीचा तुकडा बस ! अन् आज जेव्हा आमच्या मुलांची दप्तरे आम्ही पाहतो तेव्हा त्यात काय महत्त्वाचं, काय गौण ? हा यक्षप्रश्न सतावतो. 'वेळापत्रकानुसार दप्तर शाळेत न्या' असं बजावताना दप्तरात सर्वच वस्तू न्याव्या लागतात नाहीतर सर मारतात! असं उत्तर मिळतं.

दिवसेंदिवस सर्वच क्षेत्रांत स्पर्धेचं युग आलं आहे. स्पर्धात्मक आव्हान पेलण्यासाठी शाळेच्या या वजनदार दप्तरांना अधिक महत्त्व आलं आहे. त्याबरोबरच सतत बदलणारे एक कॅरी बॅग ही मुलं घेतात. वाढणाऱ्या अजस्र (महाविद्यालयातील) दप्तर नेत नाही ती सुद्धा एक फॅशन आहे.

पण जो दप्तर नेतो त्याच्यासाठी हे दुहेरी ओझं आहे पाठीवरचं ओझं डोक्यावरील ओझं जसं हे वजन पाठीने पेलवत नाही तसं ते डोक्याला पेलवत नाही येथून ही चिंता सुरू होते या शालेय दप्तरात असतं तरी काय ? असं तुम्ही विचाराल १) सर्व विषयांची क्रमिक पुस्तके २) सर्व विषयांसाठी वर्गपाठाच्या वह्या ३) सर्व विषयांसाठी गृहपाठाच्या वह्या ४) सर्व भाषा विषयांसाठी शुद्धलेखनाच्या वह्या ५) सर्व भाषा विषयांसाठी व्याकरणाच्या वह्या ६) भाषा विषयासाठी निबंधाच्या वह्या ७) विज्ञानाच्या प्रयोग वह्या ८) भूगोलासाठी नकाशा वही ९) आलेख वही १०) नकाशा कात्रण वही ११) हिंदी, इंग्रजीसाठी शब्दार्थ वह्या १२) 'वर्गचाचणी' वह्या १३) गणित भूमितीसाठी रफ कामाची वही १४) कार्यानुभव वही १५) समाजसेवा पुस्तिका १६) खेळाची माहिती वही १७) चित्रकला वही १८) गृहपाठासाठी डायरी १९) दैनंदिन परिपाठ वही २०) समूहगीत, राष्ट्रगीत यासाठी वही २१) सुविचार वही २२) सामान्यज्ञान वही अशी सर्व जत्री विद्यार्थ्यांजवळ असते. एका दप्तरात जर मावले नाही तर दुसऱ्या हातात लोंबकळणारी

शहरातील चौकाच्या वळणावर ही मुलं बसची वाट पाहतात बस आल्यावर जिवाच्या आकांताने ओझं सांभाळून बसला लोंबकळतात अन् शाळा सुटल्यावर दमून हे ओझं तसंच परत आणतात.

वर्षाच्या शेवटी तुम्ही आवर्जून या साऱ्या वह्या पहा. अर्ध्याअधिक कोऱ्या असतात काही तरी कोऱ्या करकरीत असतात. हे सर्व चित्र जर बदलायचं असेल तर पुन्हा आपल्या बालपणाच्या शाळा उभाराव्या लागतील. 'काळाची चाक उलटी फिरवायला निघाले' असा आरोप होईल. तरीही या लहानग्यासाठी काही तरी करणं आवश्यक आहे. मी एक शिक्षक व लहान मुलाचा पिता या नात्याने काही सुचवू इच्छितो. ते कदाचित उपाय असतील किंवा विधायक सूचना असतील.

१ पाठ्यपुस्तके : पुस्तक बोजड झाली आहेत. नेमकेपणा आणण्यासाठी पानांची संख्या कमी व्हावी.

२ भाषा विषयासाठी स्वतंत्र व्याकरणाची पुस्तके नकोत. व्याकरणाचा पाठानंतर समावेश करावा (तो आता नव्याने केला आहे ही आनंदाची बाब)

३ भूगोल व विज्ञान या विषयांचा अवळचा समवाय आहे त्यामुळे दोन्ही पुस्तकांचं एक पुस्तक व्हावं नकाशा वाचन व प्रयोग यासाठी एक प्रयोगशाळाच असावी विज्ञान शिक्षकांनी अधिक सजग राहून हे अनुभव द्यावे

४) इतिहास, नागरिकशास्त्र, अर्थशास्त्र हे समाजशास्त्रीय विषय अधिक सद्योपान एकत्र बांधले जावे

५) प्रत्येक विषयासाठी मार्गदर्शक गरजेचे ठरू नये

६) विषयांसाठी असलेल्या कार्यपुस्तिका सर्वच विद्यार्थ्यांना आर्थिकदृष्ट्या व 'ओझं' या दृष्टीने परवडत नाहीत म्हणून ती तयारी वर्गातच करून घ्यावी

७) 'गृहपाठ' ही बाब सर्वांसाठी केविलवाणी ठरत आहे विद्यार्थी नुसती कारकुनी करतात अन् शिक्षकही अशा वह्या न वाचताच तपासतात. त्यासाठी शाळेतच एका जादा तासात विद्यार्थ्यांना कागद पुरवावे अगोदरच्या पाठावरील प्रश्न पूर्वतयारी, पूर्वज्ञान म्हणून तयार करवून घ्यावे

८ वर्गात तासिका सुरू असताना वर्गपाठात फक्त काही मुद्दे, नियम, सूत्रे, व्याख्या लिहून द्याव्या विस्ताराने लिखाण देणे टाळावं

९ भाषा विषयाचे निबंध निबंधाच्या तासात कागदावर लिहून घ्यावे त्याच मूल्यमापन करून नोंद ठेवावी शुद्धलेखनावर चर्चा व्हावी

१०) समाजसेवा/ कार्यानुभव या विषयासाठी [illegible]

११) गृहपाठाचे [illegible] परीक्षावर भर द्यावा

१२) चित्रकलेसाठी [illegible] तासात कागद पुरवून चित्रे काढून घ्यावी

१३) सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे वेळापत्रकानुसार तास घ्यावे व त्यानुसारच दप्तर [illegible] आणावे

१४) विशेषत: दप्तराच्या या ओझ्याचा त्रास कोवळ्या वयात जास्त होतो बालके व्याधिग्रस्त होतात असेही सिद्ध झाले आहे म्हणून या मुलांसाठी [illegible] सर्व विषय कार्यशाळेत शिकवावे [illegible] भर द्यावा [illegible] करून वर्षाच्या शेवटी मूल्यमापन करावे

१५) आठवड्यातून एक दिवस दप्तरच नको [illegible] काही मनोरंजक सामूहिक, शालाबाह्य कार्यक्रम आयोजित करावेत [illegible] कार्यक्रम घ्यावेत

[illegible] मुलांच्या [illegible] शिक्षकांनी [illegible] [illegible] करावे

[illegible] प्रयोग वाचनाच्या [illegible] वाचन [illegible] प्रयोगशाळेत प्रत्यक्ष करवून घ्यावे

[illegible] सर्व विषयांचे पुस्तक [illegible] अनिवार्य [illegible] अधिक भर [illegible] मूल्यमापन करावे

[illegible] शैक्षणिक साहित्य [illegible] प्रतिकृती नकाशे [illegible] अधिक व्हावे

अशा विविध सूचना [illegible] कागदाबरोबर चालताना आपण [illegible] दुर्लक्षित कधीच प्रवेश केलाय [illegible] एक आयुष्य [illegible] म्हणून पुढे कदाचित मुलांच्या [illegible] दप्तराची जागा [illegible] राहील त्यांच्या खिशात [illegible] दिवस दूर नाही

सर्व सूचनांचा गांभीर्याने विचार [illegible] शिक्षणतज्ज्ञ, सरकार, शिक्षक, [illegible] यांच्यातील जागरूकतेने हा प्रश्न [illegible] सुटला नाही तरी त्याच काहीसं ओझं कमी होईल व माझा लहानगा विद्यार्थी या दप्तराच्या ओझ्यातून मुक्त होईल. [illegible] मी डोळे लावून उभा आहे

कविसाव्या शतकाचे पायरव आता ऐकू [illegible]

महाराष्ट्राच्या [illegible]

श्री स[illegible]

बालकवी
अपेक्षांचं क्षितिज

डॉ. संभाजी चौधरी
औरंगाबाद

१२ (श्रावण वद्य १३, शके १८१२, बुधवार, दि. १३ ऑगस्ट १८९०) निसर्ग व बालकवी हे समीकरण निर्विकारच निश्चित करून कारण त्यांचा जन्मच श्रावणातला!

काही दिवसांपूर्वी एका लग्नानिमित्त बालकवींच्या गावी धरणगाव (जिल्हा जळगाव) येथे गेलो होतो. बालकवींच्या गावी मी कधी पोचेन असं झालं होतं. जळगाव-सुरत लोहमार्गावर जळगावपासून २० मैलांवर असलेलं हे गाव.

लग्नाच्या वरातीला सोडून, मी बालकवींच्या गावात दिवसभर झपाटल्यासारखा फिरत होतो. त्यांचे समकालीन कुणी आढळले नाहीत. त्यांचा वारसा पुढे नेणारे कुटुंबातील सदस्य अस्तित्वात असल्याचं आढळलं नाही; परंतु साहित्याचा वारसा असलेले व बालकवींच्या साहित्यावर प्रेम करणारे काही अभ्यासक शिक्षक, प्राध्यापक मला भेटले. सर्वच बाबतीत 'उपेक्षित कवी' असा त्यांनी उल्लेख केला. एवढ्या प्रचंड ताकदीच्या कवीचं छोटंसं स्मारक गावात असू नये?

बालकवींचं बालपण व आयुष्य जिथे संपलं ते त्यांचं घर अस्तित्वात नाही; मात्र त्यांनी ज्या-ज्या ठिकाणी कविता लिहिल्या, त्या सर्व स्थळांना भेटी दिल्या. त्या सर्व कविता आज माझ्याशी बोलू लागल्या.

'निसर्गकविता' एक आविष्कार

संध्यासमयी गावाबाहेर, एकांतात क्षितिज-क्षितिजाचे रंग डोळ्यात भरून घेताना, हे क्षितिज नव्हे, हा तर रंगीत मेघांचा समुद्रच.

"हे सोन्याचे, रक्तवर्ण हे,
हे पिवळे काही,
रम्य मेघ हे कितेक नटले
मिश्रित रंगाही."

प्रभातसमयी उजळणारं क्षितिज अन् त्याचा कवीनं केलेला हा गौरव -

"अरुण चितारी नभः
पटलाला रंगवितो काय?
प्रतिभापूरित करी
जगाला की हा कविराय."

अशा प्रभातसमयी या दिनकराचं स्वागत करण्याचा मान केवळ पक्ष्यांना आहे; म्हणून पक्ष्यांना साद घालताना ते म्हणतात...

"उठ कोकिळा! भारद्वाजा,
उठ गडे आता
मंगल गानी टाका मोहुनी
जगताच्या चित्ता!"

दिवसभर तळपणारा सूर्य अस्ताचलाला जाताना त्याची वाट पाहणारी संध्या व तिच्या प्रेमानं रंगलेलं क्षितिज- क्षितिजसंध्येच्या गाली हे रंग कुठून आले? तर भास्कराच्या गोड चुंबनातून ते आले.

"प्रेम निर्भरा बघुन सखीला
भास्कर मायावी
जाता-जाता साखर चुंबा
एक तिचा घेई!'

रात्रभर सरोवरांच्या मिलनात न्हाऊन निघालेला भास्कर सकाळी आकाशात येतो; म्हणून या वाटेवर कोण स्वच्छता करतो? हे विचारत बालकवी म्हणतात...

'मेघांचे धुऊन पडदे
स्वच्छ कुणी केले?
[illegible] मंगल तेज चहुकडे
[illegible] आले?'

'फुलराणी' ही त्यांची निसर्गकविता तर हिरवळीवरच्या या फुलराणीचा प्रेमविवाह यात वर्णन केला आहे. प्रेमसुलभ भावनांचा आविष्कार या कवितेतून ओसंडून वाहताना दिसतो... हा अपूर्व सोहळा निसर्गाच्या साक्षीनं होतो. या अपूर्व प्रेमसोहळ्याचं वर्णन वनदेवीनं आपल्या मंगलमय उच्छ्वासांनी लिहून ठेवलं. फुलराणीची ही गोड कहाणी ऐकून बालकवी भारावतात...

'गुंगत - गुंगत कवि त्या ठायी
स्फूर्तीसह विहराया जाई,
त्याने तर अभिषेकच केला
नवगीतांनी फुलराणीला...'

अशा कितीतरी निसर्गकविता बालकवी लिहितात. या साऱ्या प्रेमकविता आहेत, असे म्हणणे वावगे होणार नाही. कारण निसर्गातील झाडे, तृण, वेली, पक्षी, आकाश, सूर्य, क्षितिज, नभ, फुले, रजनी, चंद्र हे कुणावर तरी सदा प्रेम करीत असतात. त्याच्याच प्रेमातून कवी विविध कवितांची इथं गुंफण करतो व निसर्गकवितेचं एक प्रेममय इंद्रधनुष्य खुलून जातं.

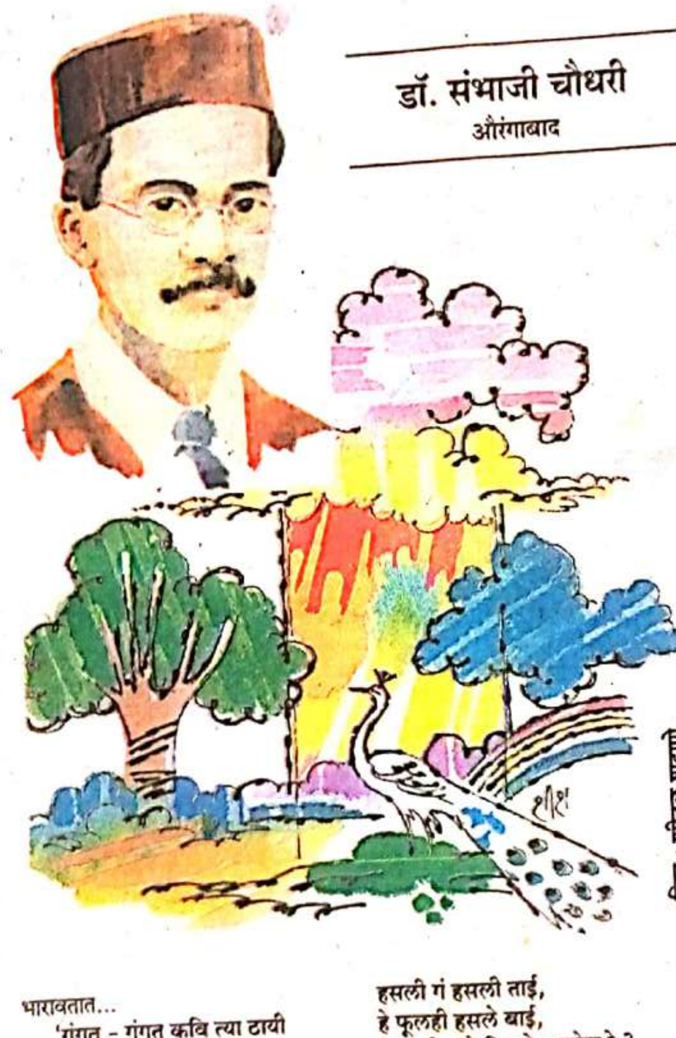

चित्र : शीतल शहाणे

लहान मुलांचे मनोरंजन व्हावे, म्हणून बालकवींनी कितीतरी कविता लिहिल्या आहेत.

'चिव-चिव गं चिमणू ताई,
बोल बाई बोल गं,
तुझ्या बोलाचे काय वाणू मोल गं,
आई-आई, चांदोबा मजला देई,
हसली गं हसली ताई,
हे फूलही हसले बाई,
चिव-चिव रे तिकडे तू कोण रे ?
निज रे निज बाळा, हालवितो हिंदोळा.'

अशा कितीतरी कविता त्या-त्या बोलात लिहिलेल्या आढळतात.

पाऊस कुणाला वेड लावत नाही? चराचराला तो वेड लावतो- आकाश, धरती, झाडे, लता, वेली, प्रेमी, कवी या साऱ्यांनाच पाऊस वेड लावतो... पाऊस कधी तरसवतो, तर कधी खूप बरसतो... पावसामुळेच ही सृष्टी जिवंत आहे व तिच्यावरच प्रेमही -

पावसाळ्यात सारा आसमंत हर्षानी भरून जावा, असं सांगताना बालकवी म्हणतात -

अशात एखाद्या सायंसमया
भोवतालच्या टेकड्यांनी हरा लपेटून घ्यावे-
हर्षानी निथळ वाऱ्याचे, लहान निर्झर
टेकड्यांच्या माथ्यावर पडावे...
"इंद्रनिळाचा रंग बहरवी गिरिच्या अंगाला
मधून जळाची शुभ्र शोभते नी मोहनमाला."

श्रावणमास साऱ्यानाच वेड लावतो-बालकवींची 'श्रावणमास' ही कविता कुणाला माहीत नाही?

'श्रावणमासी हर्ष मानसी,
हिरवळ दाटे चोहीकडे,
क्षणात येते सर सर शिरवे,
क्षणात फिरून ऊन पडे.'

श्रावणमासातील या वातावरणानं सर्वत्र मांगल्य ओसंडतं, तेव्हा कवी म्हणतो -

'माझे गाणे, एकच माझे नित्याचे गाणे
अक्षय गाणे, अभंग गाणे, गाणे हे गाणे.'

अशा प्रकारे हा पाऊस चालू असतो. सारी सृष्टीच आता बहरून जाते. गाई-वासरे आनंदित होतात. पिके वाऱ्यावर डुलू लागतात. साऱ्या सृष्टीचा आनंद सोहळा सुरू असतो-

'आनंदी आनंद गडे
इकडे, तिकडे चोहीकडे
वरती खाली मोद भरे
वायू संगे मोद भरे...'

एकाकी, गूढ कवी :

सारं जीवन बालकवी कवितेला वाहतात. तरीही अशी कोणती खंत कवीच्या मनात आहे, हा उलगडा होत नाही. आपल्या निवांतपणात कवी एकांत शोधतो व गूढ कविता लिहू लागतो. ही उदासीनता कवीच्या मनात कुठून येते?

'कुठून येते मला कळेना
उदासिनता ही हृदयाला
काय बोचते ते समजेना
हृदयाच्या अंतर्हृदयाला.'

अशा उदासीनतेत, मनाला आपणच विचारावं, दुसरं कोण दखल घेणार, हे सांगताना एका पडक्या, उद्ध्वस्त धर्मशाळेत पारव्याचा हुंकार आपल्याला काहीतरी गूढ सांगतो -

'भिंत खचली, कलथून खांब गेला,
जुनी पडकी उद्ध्वस्त धर्मशाला
चित्त किंवा तव कोवळ्या विखारे
दुखत खुपत का सांग, सांग वा रे !'

स्वतःच्या मनालाच ही 'बोच' विचारताना मनाच्या ठाई काहीतरी गूढ चाललंय हे त्यांच्या 'औदुंबर' कवितेतून स्पष्ट होतं -

'झाकळुनी जळ गोड
काळिमा पसरी लाटांवर
पाय टाकुनी जळात
बसला असला 'औदुंबर''

अशा या गूढ मन स्थितीत शून्यमनानं हा कवी तरीही मनाशीच गीत गातो -

'शून्य मनाच्या घुमटात
कसले तरी घुमते गीत,
अर्थ कळेना कसलाही
विश्रांती परि त्या नाही...'

ही गोष्ट नितांत खरी आहे. बालकवी कुणालाच उलगडू शकले नाहीत. बालकवी सृष्टीचं, साहित्यशारदेचं एक शाश्वत लेणं आहे- त्यांच्या कवितेतून ते काळाच्या अंतापर्यंत आपल्यात राहील.

(पान ७ पाहा)

'स्वगत' तुझ्या स्वागतासाठी

डॉ. संभाजी चौधरी
संभाजीनगर.

[illegible]

कोणत्या मापात बसवायचं?

अंधाराला प्रकाशाचा अर्थ कळत नसतो अन् प्रकाशाला अंधाराचा.... हा अर्थ नाहीत असतो फक्त दोघातल्या सीमारेषेला बस. अगदी त्याच सीमारेषेवर आज आमचा मुक्काम आहे. मुकेपणानं तुझ्या प्रकाशावर पेणाऱ्या प्रेम करावं एवढच आमच्या हाती आहे. आज हे सारं विसरून आम्ही तयार आहोत तुझ्या स्वागतासाठी.... सूर्य उगवल्यानंतर पहिले किरण आपल्या घरात यावे असं कुणाला वाटत नाही? अगदी तसंच तुझ्या नव्यापणाच्या नवलाईसाठी आम्ही उत्सुक आहोत. तुझ्या नवेपणासाठी आम्ही आगतिक झालो आहोत. गेल्या वर्षभर मरगळलेली मनं कोवळी पानं फुटावी तशी बहरली आहेत नुसत्या तुझ्या आगमनाच्या संकेतानं!

नव्या वर्षासाठी तू नवा होणार आहेस, आमच्यासाठी कोणतं नवं पण आहे? कालचंच जगणं आज [illegible]

[illegible]

एक अपघातच असतो.... तरी हे अपघात सर्वांनाच हवे हवेसे वाटतात. त्यामुळे हे सारं एक रुटीन आम्ही समजतो, पण जन्म ते मृत्यू या प्रवासातल्या समस्याच आम्हास जास्त व्यथित करतात. या प्रवासात साऱ्या व्यथाच असतात असंही मी म्हणणार नाही, जगतांनाचे असे किती तरी मोहक क्षणही आमच्या वाट्याला येतात मग आम्ही तुझे आभार मानतो!

तू आम्हाला नवा नाहीस तू आमचाच आहेस म्हणून तुलाच या व्यथा कळणार.... आम्हास हे सुद्धा माहीत आहे प्रत्येक क्षणाबरोबर तू बदलतो आहेस.

पूर्वी तू यायचा प्रत्येक ऋतूमधून हे ऋतू आमच्या जीवनाला नवी उमेद देत असतं, एक चैतन्य देत असतं आता हे ऋतू फक्त आम्हाला काव्यातून [illegible]

[illegible] त्याच्यात.... आता तू तसा दिसत नाहीस...

काळी माती सदाच हिरवळलेली, ओटीत तिच्या हिरवी स्वप्न तशीच कोंडलेली.... बांधावरचा शेतकरी दीनवाणा... बावटळीत त्याच्या स्वप्नांचा धुरळा पांगलेला.... त्याचा उघडा देह नुसताच घामानं थबथबलेला...तुझ्या गर्जनेच्या ढोलानं तरीही नाचणारा.... मोरासारखा वृष्य मेघांसाठी आसूसलेला.

मागणं एकच, आता तू पुन्हा तसाच पूर्वीसारखा ये! सरीसरींमधून, डोंगर दऱ्यांतून, टेकड्यांमधून...ढगांच्या ढोलातून.... मातीच्या मृदगंधातून.... अमृताचा वर्षाव कर, कारण राना वनात, शेता खाचरात पेरताना माझी आई होते माती, बाप होतोस कृष्णमेघ... पांभरीच्या सावलीखाली मृदगंधाचा स्वर्ग! घर माझं असू दे किती ही जुनं,

[illegible]

वाढताहेत.... अपघात नित्याचेच आहेत मृत्यू म्हणूनच इथला स्वस्त सोहळा आहे.... इथले सारेच शहरं, अन् रस्ते मृत्यूचा सापळा आहे. राजकारण, गुंडगिरी, दहशतवाद यांच्या आधारावरच इथलं जगणं भयग्रस्त झालं आहे.

सारे जग आज [illegible] दहशतवाद्यांचा जातच शत्रू आहे; पण इथे आमच्याच तरी कोण कुणाचे मित्र आहे? कोणताच धर्म इथला, युद्ध शिकवत नाही... कोणत्याच युद्धानं, इथला धर्म जिंकतही नाही... जाती-भेदांच्या उतरंडीत, सर्वच धर्म इथे कुजताहेत मानवतेचा सारा पसारा सदा रुदनात भिजतो तो आहे! धर्मासाठी, धर्मयुद्धे कुणालाच जिंकता आली नाही धर्मासाठी माणसाची मनं कुणालाच बांधता आली नाही रामायण, गीता, कुराण, बायबल, जगण्यातला मोक्ष सांगतात...

मोक्षाकडे जाताना ही माणसं या धर्मग्रंथावरही आता रक्ताच [illegible]

आहे... माणसाला माणूस जोडायचा आहे...प्रेमाचा संदेश तू घेऊन ये... आशेचा किरण होऊन तू ये! इथली काळीकुट्ट मन तू उजळून टाक...

शिक्षण इथलं जगणं आहे, मनामनासाठी तो एक संस्कार आहे. शिक्षण सम्राटांच इथं अभेद्य जाळं आहे. त्या जाळ्यात इथला विद्यार्थी गुरफटला आहे.... त्यातून तो बाहेर पडलाच तर जो विद्रोही होतो आहे. सारी सिस्टम नष्ट करण्यावरच तो बोलतो आहे. दिवसागणिक शिक्षणातल्या समस्याही तशाच वाढताहेत, कॉपी, पेपरफुटी, वशिला, पैसा, अधिकार, बेबंदशाही या साऱ्या दहशतीनं इथला विद्यार्थी गांजला आहे... सानेगुरुजींच्या शाळेच्या शोधात इथले विद्यार्थी आहेत कारण, शिक्षणाचा इथे नुसताच बाजार आहे.

देण्याघेण्याचाच व्यवहार उरला आहे. शिक्षणाचे ते महर्षी फक्त फोटोत बंद आहेत.

[illegible]

देशी निघून गेले आहे. तुला हे आता सावरायचं आहे!

इथन प्रत्येकजण फक्त हक्कासाठी झगडतोय... कर्तव्याची त्यांना आठवण नाही. त्या दिवशी डॉ. किरण बेदींनी हा संस्कार पेरला पण तो रुजेल का? त्याचा वृक्ष होईल का? मी साशंक आहे.... फळासहित झाड तुम्हाला कोण आणून देणार? इथे लोक जमतात, उत्सव करतात, जमा भरवतात, चांगला अभिनय करतात.... पण पुन्हा नंतर त्याच गर्तेनं हे विसरतात समाजाचा प्रश्न तर दूरच पण इथे घरा-घरांचेही वासे फिरायला लागले. सर्वदूर बे-बनाव आहे.

येथे कुणीही आधारस्तंभाच्या शोधात फिरत आहेत. पण या आधारस्तंभांना ज्या मातीचा आधार लागतो त्या मातीची, धरतीची, आईची, मातृभूमीची आठवण कुणी ठेवत नाही.

आता तू येणार आहेसच, फुंकर घाल त्यांच्या भरकटल्या मनांवर [illegible]

[illegible]

तू आता येणार आहेसच...

साकार इथल्या कोमेजल्या मनांना.

कोमेजणाऱ्या घरांना, दुभंगणाऱ्या नात्यांना!

खरं तर तुला सांगू,

इथली माणसं कवितेवर, साहित्यावर अधिक चांगली जगताना मी पाहिले आहेत साहित्य संमेलनाभिमयी किंवा तेंडुलकरांविषयी मी बोलत नाही.... ते आपलं चालूच असतं! ब्रह्म संपली की, पाले उठतात.... लोक घरोघरी जातात. ते राहू दे...?

आम्ही कधी कवितेतून, साहित्यातून कल्पनेतून का होईना मस्त जगून घेतो.... पण या कल्पना तरी आम्हाला कुठून मिळतात इथूनच! तसं जगणं तू सगळ्यांना दे!

सध्याकाळ.... तो सूर्यास्त, निळी ओढणी सरकल्यावरचा पश्चिमेच्या क्षितिजाचा तो लालिमा पक्षांचे थवे.... गावाबाहेर दाटलेले गोरज, गाईच्या वासरासाठी हंबरण अन् घराघरात पेटलेल्या चुली... मिणमिणते दिवे.... हे सारं आजही आहे.... हरवलेलं नाही मागून फक्त शहराच्या ओढीने त्याच्या गर्दीत हरवला आहे.

इथल्या सर्व माणसांचा शोध, ईश्वरासाठी चालू आहे. हा शोध सर्वत्र अधक चालूच आहे. तुच त्याच एक रूप आहे. याचा विसर मात्र इथं पडतोय.

तू चंद्रमाच्या रूपात येतो [illegible]

[illegible]

केल्याच्या घटना घडल्या.

एमआयडीसीतील साईशक्ती इलेक्ट्रिकल्स या कारखान्याचे शटर वाकवून चोरट्यांनी सिलीकॉन धातूचे शंभर किलो वजनाचे काटे व अॅल्युमिनिअमच्या सात क्वॉईल असा ४२ हजार रुपयांचा माल पळवून नेला. या प्रकरणी ज्ञानेश्वर रमेश पानसवळ यांनी दिलेल्या फिर्यादीवरून पैठणीड पोलिस ठाण्यात गुन्हा दाखल झाला आहे. दुसऱ्या घटनेत, साळगावातील गणेश आसाराम कानगालकर यांच्या घराचे कुलूप तोडून चोरट्यांनी इलेक्ट्रिक मोटार, फॅन, मिक्सर असा एकूण चार हजार रुपयांचा माल चोरून नेला. पैठणीड पोलिसांनी सुंदर शिवाजी चांदणे याला ताब्यात घेऊन त्याच्याकडून मोटार, फॅन, मिक्सर असा ३५०० रुपयांचा माल हस्तगत केला.

अनेक दरोड्यांतील संशयित दरोडेखोर जितेंद्र बाबूशा भोसले याला सोमवारपर्यंत (ता. १३) पोलिस कोठडीत ठेवण्याचे आदेश भूम न्यायालयाने दिले आहेत.

पोलिसांच्या भीतीपोटी जितेंद्र भोसले शुक्रवारी (ता. दहा) रात्री दहाच्या सुमारास पाटपिंपरीचे (ता. वाशी, जि. उस्मानाबाद) पोलिस पाटील प्रकाश सातपुते यांच्यासमोर शरण आला होता. श्री. सातपुते यांनी शुक्रवारी रात्रीच त्याला वाशी पोलिसांच्या ताब्यात दिले. शनिवारी (ता. ११) त्याला भूम न्यायालयात हजर करण्यात आले होते. राज्याच्या विविध भागांत गेल्या वर्षभरात पडलेल्या दरोड्यांशी जितेंद्र भोसलेचा प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष संबंध असल्याचा [illegible] पकडले आहेत. त्या आरोपींच्या चौकशीत नागन्या ऊर्फ दीपक पुसूस काळे (रा. गुणवाडी, जि. नगर), श्रीमंत ऊर्फ योगेश ईश्वर काळे (रा. [illegible], ता. गेवराई, जि. बीड), अंकुश [illegible] काळे (रा. रोहकल, ता. भूम, जि. उस्मानाबाद) रयास रघु भोसले (रा. ईट, ता. भूम) या दरोडेखोरांसह जितेंद्र भोसलेचेही नाव व त्याची माहिती पोलिसांना मिळाली होती. उस्मानाबाद पोलिसांनी या पाच दरोडेखोरांची छायाचित्रे व माहितीचे पोस्टर राज्यातील प्रमुख शहरांतील चौकांमध्ये लावली आहेत. नगर, पुणे ग्रामीण व उस्मानाबादचे पोलिस या गुन्हेगारांच्या मागावर आहेत.

[illegible]

व्यंकटी मुंडे (वय २५) व त्यांचा भाचा यतिराज देवीदास ईगर हे पाथरगाव (ता. अहमदपूर) येथे पाहुण्यांना भेटून दुपारी तीनच्या सुमारास अहमदपूरकडे अॅटोरिक्षाने येण्यास निघाले. त्या वेळी अॅटोत अजून सात ते आठ प्रवासी होते. अॅटोरिक्षा ढाळेगाव (ता. अहमदपूर) येथील उतारावर आला असता समोरच्या बाजूने घाडच्या रोगाची मळिद्रा जीप येत होती. या जीपने अॅटोला धडक दिल्यामुळे अॅटोचालक सोमनाथ कदम यांच्या बाजूला बसलेल्या यतिराज ईगर यांना जबर मार लागला व त्याचा जागीच मृत्यू झाला. अनिल रामराव कदम, मधुरा रंगनाथ भदाडे गंभीर जखमी झाले. जखमींवर ग्रामीण रुग्णालयात उपचार केल्यानंतर मथुरा भदाडे यांना पुढील उपचारासाठी लातूरला पाठविण्यात आले आहे. फिर्यादी व्यंकटी मुंडे यांच्यासह इतर प्रवाशांना किरकोळ मार लागला आहे.

केल्याची घटना उघडकीस आली आहे. गुरुवारी (ता. [illegible]) नागपिंपरी शिवारातील कापसाच्या पिकात मुलाचा मृतदेह आढळून आला. गुरुवारी सकाळी नागपिंपरी येथील संतोष महादेव मुंडे (वय १४) हा माडखेल येथे शाळेत गेला होता. शाळेतून येताना दुपारी पाच ते सहा या कालावधीत त्याचा अज्ञात व्यक्तीने गळा दाबून खून केला. पालक महादेव मुंडे व नातेवाईक यांनी संतोषचा शोध घेतला. येथील कापसाच्या शेतात त्याचा मृतदेह आढळून आला. येथील शासकीय रुग्णालयात शवविच्छेदन झाले असता, त्याचा गळा दाबून खून केल्याचे वैद्यकीय अहवालात निष्पन्न झाले. संतोष माडखेलच्या शाळेत आठवी इयत्तेत शिकत होता. त्याचा खून कोणी केला, कशामुळे केला याचा तपास रविवारपर्यंत लागला नव्हता. रविवारी पोलिस निरीक्षक बापूराव कुरुमकर यांनी गावातील लोकांची चौकशी केली; परंतु त्यात त्यांना या घटनेचे धागेदोरे लागले नव्हते.

समितीला [illegible] गैरव्यवहार करणाऱ्या गटविकास अधिकारी शाहूराव नानाराव गोपाळ यांच्याविरुद्ध पुखेड पोलिसांत गुन्हा दाखल होऊन १८ दिवस उलटल्यानंतर आरोपीस अटक करण्यात पुखेड पोलिसांना यश आलेले नाही. येथील पंचायत समितीमध्ये मागील दीड-दोन वर्षांपासून कार्यरत असलेले गटविकास अधिकारी शाहूराव नानाराव गोपाळ यांनी मनमानी कारभार केला. यात अनेक वेळा शासकीय नियम धाब्यावर सारून व्यवहार पार पाडले. [illegible] पूर्ण दाखवून बिले मंजूर करणे, [illegible] ग्रामपंचायती [illegible] निधी [illegible] असतानाही ग्रामपंचायतीत दाखवून हजारो रुपये गिळंकृत केले असल्याचे चौकशी अहवालात स्पष्ट झाले आहे.

8

“एक संवाद बालकवींशी”

१३ ऑगस्ट! बालकवी, आज तुमचा जन्मदिवस. आज तुमची खूप आठवण येते... तेव्हाच तुमच्याशी खूप बोलायचं राहून गेलं. बाल्यांच मन तसं कोवळं, निर्मळ. बाल्यावस्थेतच तुमच्या प्रतिभेला पंख फुटले अन् तुम्ही आम्हा सर्वांचे 'बालकवी' झालात.

तुमच्या काव्य बनातून विहरताना आजही मन कातर कातर होतं. तुम्ही कविता केवळ लिहिल्या नाहीत, तर त्या कविता तुम्ही जगलात... म्हणून तुमच्या आठवणींनी मन बेचैन झालंय!

त्या सन्ध्या [illegible] [illegible] अजून [illegible]... [illegible]

[illegible]

आज श्रावण मास सुरू झाला... अन् आज तुमचा जन्मदिवस [illegible]

[illegible]

“[illegible],
[illegible],
[illegible]
[illegible]...”

खरं तर आम्हीही हे सारं पाहत असतो... [illegible], त्या [illegible] हरवलेल्या सूर्य... [illegible] सूर्य [illegible] [illegible] सहज म्हणता,

“प्रेम निर्मळ, वधूत सर्वांना
भास्कर भावाची
जाता जाता 'मावळचंचा'
एक तिचा घेई!”

[illegible]

बालकवी [illegible]

[illegible]

“[illegible],
[illegible] काय?
प्रतिमापूरित कवी
[illegible] की हा कविता.”

बालकवी,

सूर्य आणि [illegible] [illegible]

“[illegible]
[illegible] कुणी केले?

मंगल, मंगल तेज चहूकडे
कुठून बरे आले?”

आता सर्वत्र 'मांगल्य' भरलेलं असतं... [illegible]

आज बालकवींचा जन्मदिन

“ऊठ
कोकिळा! गाऊ भा,
ऊठ गडे आता
मंगल गाणी टाका मोहूनी
जगताच्या चिन्ता!”

बालकवी, हे सारं सृष्टी [illegible]

[illegible]

“[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]...”

[illegible]

देतात, जगण्याचेही अर्थ देतात. तेव्हा हा सारा परिसरच गुणगुणू लागतो.

“श्रावणमासी हर्ष मानसी,
हिरवळ दाटे चोहिकडे.
क्षणात येते सर सर शिरवे,
क्षणात फिरुन ऊन पडे.”

[illegible]

“माझे गाणे एकच गाणे
जिव्हाचे गाणे,
अक्षय गाणे, अभंग गाणे,
गाणे हे गाणे.”

[illegible]

“आनंदी आनंद गडे,
इकडे तिकडे चोहिकडे
[illegible]
[illegible]!”

बालकवी, [illegible]

“[illegible],
[illegible], [illegible]
[illegible]

कोवळ्या किरणे दुखत खुपत का
सांग, सांग बारं!”

[illegible] असे कोणते संकेत तुम्हाला देतोय?

बालकवी, काही तरी बोला... [illegible] 'औदुंबर' झालाय.

“ऐलतटावर पैलतटावर हिरवाळी घेऊन
[illegible] काळिमा पसरी लाटांवर,
पाय टाकुनी जळात,
बसला असला 'औदुंबर'!”

बालकवी, [illegible]

“कुठून येते मला कळेना,
उदासीनता ही हृदयाला,
काय बोचते ते समजेना,
हृदयाच्या अंतर्हृदयाला.”

बालकवी, [illegible]

“शून्य मनाच्या घुमटात
कसले तरी घुमते गीत,
अर्थ कळेना कसलाही
विश्रांती ती त्या नाही.”

बालकवी,

[illegible]

कशाचा थांग लागू दिला नाही. आता कुठे निघालात एकटेच? शून्य मन शोधण्यासाठी? शून्य होऊन...

बालकवी, तुम्ही दूर व्हा... समोर पहा. साक्षात मृत्यू तुमच्याकडे धावत येतोय... तुम्ही तसेच निश्चल... असा कोणता विचार घेऊन तुम्ही कुठे चाललात? तुम्ही गेलो फिरा... अनंत तुम्हाला आक्रोश!

आगगाडीचे बेजान धुड धडधडत आलं आणि तुम्ही छिन्न भिन्न होऊन गेलात... निःशब्द होऊन गेलात... [illegible] जगण्याचेही तसंच स्वप्नात, अन् मृत्यूचेही!

बालकवी, तुम्ही आम्हा ला अजूनही हवे होता. काव्याचा हा [illegible] हवा होता. तुम्ही हात आखडता घेतला? का? आता [illegible] देवळातला देव गेला ते [illegible]?

“देवळींचा देव गेला,
विश्वी विश्वरूप झाला.”

बालकवी, आज तुम्ही अनंतात विलीन झालात. तुम्ही विश्वरूप झालात!

[illegible]

■ डॉ. संभाजी चौधरी
औरंगाबाद

ऋतू हिरवा...ऋतू बरवा!

[illegible]

बालकवी : सप्तरंगी छंदझुला

[illegible]

दि. १३ ऑगस्ट बालकवींचा जन्म दिवस. बालकवींचा जन्मच श्रावणातला. त्यामुळे निसर्ग व बालकवी हे एकमेकांहून वेगळे कसे असतील? स्वप्नातच बालकवींच्या गावाला पोहोचलो. जळगाव-सुरत लोहमार्गावर जळगावपासून २० मैलांवर असलेले हे एक गाव, धरणगाव...!

मी गावभर झपाटल्यासारखा फिरतोय. चौकशी करतोय. गावातली माणसं सारीच अनोळखी... कुठे त्यांचं घर होतं... अस्तित्वच नाही. कुणी त्यांचं जवळच भेटलं नाही... मी मात्र गल्लीबोळातून नुसताच पायपीट करतोय... गल्ली संपली, बोळ संपले. कळत नकळत मी पार गावाबाहेरच्या रानात हिंडतोय.

या रानात मात्र त्यांच्या अस्तित्वाच्या खुणा दिसू लागल्या. रानातली ती सर्व ठिकाणं ओळखीची वाटू लागली... खऱ्या अर्थानं इथेच त्यांचं अस्तित्व मला दिसू लागलं. बालकवींच्या कविता माझ्याशी बोलू लागल्या. त्या कवितांशी माझ्या कविता बोलू लागल्या...

आकाश मेघांनी भरून आलेलं, पण ते कोसळत नाही... पावसाचं असं नेहमीचंच. कधी तो खूप बरसतो तर कधी तरसवतो. पण तरीही बालकवी या ढगांना कोमळत नाही. पार संध्याकाळ होऊन जाते. ढगांचे रंगही बदलतात...

'हे सोन्याचे, रक्तवर्ण हे,
हे पिवळे काही,
रम्य मेघ हे किंचित नटले
मिळतील रंगाही.'

[illegible]

खुलून जाते. तेव्हा बालकवी म्हणतात-

'प्रेम निर्भंग बघून सखीला
भास्कर मायावी
जाता-जाता साखरचुंबा
एक तिचा घेई!'

क्षितीजरूपी हा संध्येचा गाल या साखर चुंबनाने इतका खुलून जातो की, त्याचाही मोह व्हावा. अशा या

डॉ. संभाजी चौधरी

मोहाचाही कवीला अभिमान वाटतो... सूर्याची प्रतिभा अन् कवीची प्रतिभा किती सामर्थ्यशाली असू शकते याचा ते या कवितेतून दाखला देतात.

'अरुण चितारी नभः पटलाला
रंगवितो काय?
प्रतिभापूरित करी जगाला
की हा कविराय.'

सकाळ होते, चराचरात प्रसन्नता दिसू लागते. आकाशही निरभ्र असतं. कालच मळभ दूर झालेलं असतं. रात्रभर संध्येच्या मिलनात न्हाऊन निघालेला भास्कर जेव्हा या वाटेने येतो तेव्हा कोण ही स्वच्छता करतं? एवढं मंगलमय तेज कोण पसरवतं?

'हे मेघांचे धुवून पडदे
स्वच्छ कुणी केले?
मंगल मंगल तेज चहूकडे
कुठून बरं आले?'

[illegible]

होतात-

'गुणत - गुणत कधी त्या ठायी
स्फूर्तीसह विहरत जाई
त्याने तर अभिषेक केला
नवगीतांनी फुलराणीला...'

[illegible]

बालकवींचा जन्मच श्रावणातला. त्यामुळे निसर्ग व बालकवी हे एकमेकांहून वेगळे कसे असतील? स्वप्नातच बालकवींच्या गावाला पोहोचलो. जळगाव सुरत लोहमार्गावर जळगावपासून २० मैलांवर असलेले हे एक गाव, धरणगाव...!

अशा वेळी बालकवी पक्षांना आदेशच देतात.

'उठ कोकिळा! भारद्वाजा,
उठ गडे आता
मंगल गानी टाका मोहुनी
जगताच्या चित्ता!'

जगाच्या मनाला शांतता मिळावी लोकांना प्रसन्नता वाटावी म्हणून कोकिळे, तू आता गायन सुरू कर!

साऱ्या घरा घराला जाग येते. गुरं ढोरं आळस झटकतात, वासरं हंबरतात, दूरवर वासुदेवाच्या चिपळ्या झंकारतात. पक्षांच्या कलकलाटापेक्षा का वेद वेगळे असतात?

अशा या प्रसन्नसमयी दूरवर पसरलेली दवथेंबांनी थबथबलेली हिरवळ व अशा पार्श्वभूमीवर त्या 'फुलराणीचा विवाह' हा एक मंगलमय सोहळा निसर्ग वर्णनाचा उत्कृष्ट नमुना ठरावा. मस्त हिरवळीवरचा फुलराणीचा प्रेमविवाह, प्रेमसुलभ भावनांचा आविष्कार! हा अपूर्व सोहळा निसर्गाच्या साक्षीनेच पार पडतो. हे सारं वर्णन वनदेवतेनं आपल्या मंगल श्वासांनी लिहून ठेवलंय. 'फुलराणीची' ही गोड कहाणी ऐकून बालकवी गुंग होऊन प्रत्येकजण कुणाच्या तरी प्रेमात पडलंय, माझी कविता आकार घेते.

सोहळा हा असा चालला
हा माळ माझ्याशी बोलला
निनाद मेघांचा दूरवर घुमला
उंचावर हा इंद्रझुला कसा सजला?

झाडं, तृण, हिरवळ, वेली, पक्षी, आकाश, सूर्य, क्षितिज, नभ, फुले, रजनी, चंद्र हे बालकवींच्या कवितेचे स्वरसाज सतत कुणीतरी कुणाच्या प्रेमात पडतात. प्रेमकवितेची निसर्ग कवितेची गुंफण होत आणि खुलत जात एक प्रेमाचं इंद्रधनुष्य. क्षितिजाच्या गळ्यातील सप्तरंगी छंदझुला, सतत हिंदोळे घेणारा...!

पाऊस कुणाला वेड लावत नाही? पाऊस हा तर सर्वांच्याच आवडीचा विषय. पाऊस कधी खूप बरसतो तर कधी सर्वांनाच तो तरसवतो. पावसाळ्यात सारं आसमंत मेघांनी आक्रंदून जातो. हे ढग थबथबतात. जडावतात.

थबथबली, ओथंबुनि खाली आली,
जलदाली, मज दिसली सायंकाळी.

बालकवी पावसात भिजण्यासाठी आतूर होतात. सर्वदूरच्या टेकड्या ढगांनी लपेटून असतात. [illegible] तदगारतात-

वेलींच्या झुली काठावर,
गीत श्रावणाचे पक्ष्यांच्या ओठांवर...'

तेवढ्यात बालकवींचा तो परिसरच गुणगुणू लागला.

श्रावणमासी हर्ष मानसी,
हिरवळ दाटे चोहीकडे,
क्षणात येते सर सर शिरवे,
क्षणात फिरूनी ऊन पडे.

[illegible]

'इंद्रधनुचा रंग बहरतो गिरीच्या अंगाला,
मधुन जळाची शुभ्र शोभते ती मोहनमाला'.

श्रावण महिना खऱ्या अर्थाने सृष्टीचा एक सोहळा असतो. अशा या श्रावणाचं वर्णन प्रत्येकाने आपापल्या श्रद्धेनं, कल्पनेनं केलं आहे. आता या बालकवींच्या परिसरातला हा श्रावण तर मनाला वेड लावणारा होता. मी सहज म्हणालो-

'रान झालं हिरवं, आकाश निळं काळं,
सरींच्या पायात घुंगराचे हे चाळ
निळे-भुरे निर्झर हे, गातात रानभर,
पाऊस सरींचं नर्तन, तु्झ्याच चांदणभर.

[illegible] म्हणतात-

'माझे गाणे एकच माझे
नित्याचे गाणे
अक्षय गाणे, अभंग गाणे,
गाणे हे गाणे.'

[illegible]

आनंदी-आनंद गडे,
इकडे, तिकडे चोहीकडे

[illegible]

तरुण भारत
मैफिल
दिनांक ३ डिसेंबर २००० ■ पान २

बहिणाई: मना-मनांचे भाव-तरंग!

आज दिनांक तीन डिसेंबर रोजी थोर कवयित्री बहिणाबाई चौधरी यांची ४९ वी पुण्यतिथी. या सहस्रकातील ज्येष्ठ अन् श्रेष्ठ कवयित्री बहिणाईची दखल सर्वांनाच घ्यावी लागेल. जाहिरातमय जगात प्रसिद्धीसाठी हपापलेल्या माणसाच्या कारकिर्दीत कदाचित या थोर व्यक्तिमत्त्वाचा विसर पडला असेल; परंतु बहिणाई निसर्गाचाच एक आविष्कार आहेत. निसर्गाच्या शेवटापर्यंत हा आविष्कार जतन केला जाईल यात शंका नाही. या सहस्रकाची बहिणाई एक देणगी आहे अन् इथून पुढेही बहिणाईचं साहित्य सर्वांनाच मार्गदर्शक प्रेरणादायी ठरणार आहे.

10

प्रासंगिक

बहिणाई : सहजसुंदर काव्याचा चमत्कार

डॉ. संभाजी चौधरी

औरंगाबाद

थो...

...गाणी अर्थपूर्ण, भावपूर्ण, मनाला आनंद देणारी होती. सर्व गाण्यांमधून कौतुक, प्रार्थना, आनंद समाधान असेच भाव व्यक्त होत होते. त्या वेळी काही गाणी मी आईच्या नकळत लिहून घेतली होती. आज गाव बदलला आहे... तेथला परिसर बदललाय, अंगण शिल्लक नाही, वासुदेवाचा अस्त झाला, जातो हरवली.. अन् आईही गेली.

आज जेव्हा बहिणाई मी अभ्यासतो, ...

बहिणाबाईंची बरीचशी गाणी उपेक्षितच राहिली. पांढरपेशा शिष्टांच्या जगात एक निश्चित स्थान त्या रचनांना नव्हतं, तर खेडवळांच्या दुनियेत त्यांना काही महत्त्वही नव्हतं.

उपलब्ध माहितीनुसार बहिणाई सत्तर ते बहात्तर वर्षे जगल्या. आपल्या आयुष्यातील चढ-उतार, मान-अपमान, संसार-प्रापंचिक कलदार साहित्यच तेवढं जिवंत राहील... ...माणूस यांत्रिक झाला आहे. त्यामुळे त्याचं भावविश्व बदललं आहे; पण जगण्याचं मुख्य सूत्र कुठे बदललं? म्हणूनच युगा-युगांपर्यंत मनांची आंदोलनं बहिणाईंच्या अनुभवातून साकार झालेली आहेत. आजही ती वाचकांना, रसिकांना पटताहेत.

दिवसभराच्या धावपळीत स्वतःसाठी असा वेळ बहिणाईला नव्हता. सततचे कष्ट, नशिबी आलेलं वैधव्य, वडील मुलाचे अपंगत्व, एकुलत्या एक मुलीला सासरी होणारा ...

मनाचे हे रूपक कवितेच्या रूपात बाहेर पडे.. या सर्व रचना म्हणजे जीवनाचा सिद्धांत, जीवनाचं तत्त्वज्ञान!

कष्टात होरपळलेलं मन, भावनांचे कढ सहज मुक्त होत.

"अरे घरोटा घरोटा
माझे दुखता रे हात
तसं संसाराचं गानं
माझं बसते मी गात."

आपलं रडणं- कुढणं कुणाला सांगावं, कोण दिलासा देईल आपल्याला? हात ठणकत असले, तरी दळण दळावंच लागेल. तसाच कितीही त्रास झाला तरी संसारासाठी जगावंच लागेल. याचाच अर्थ 'स्वान्त सुखाय' निर्माण हेच त्यांच्या काव्याचं प्रयोजन होतं.

माणसाचं मन किती मोठं, किती छोटं? किती खर, किती खोटं? ...? या प्रश्नाचं उत्तर बहिणाई सहज देते.

"मन पाखरू पाखरू
त्याची काय सांगू मात?
आता व्हतं भुईवर
गेलं- गेलं आभायात!"

जीवन- मरणाच्या अनेक बाता आपण मारतो, मग त्या वैज्ञानिक असोत वा सामाजिक. आपल्या जगण्यावर प्रत्येक जण सारखंच प्रेम करतो. आपल्या जगण्यावर कधीच निराश राहू नये. जगण्याचा प्रत्येक क्षण सुवर्णक्षण मानावा; कारण

"आला सास, गेला सास
जीवा तुझं रे तंतर
अरे जगनं- मरनं
एका सासाचं अंतर"

येणारा श्वास आपल्यासाठी असेलच असं कशावरून? श्वास असेल तर जगणं, नसेल तर मृत्यू अटळ हे जगण्यातलं वास्तव बहिणाई सहज सांगून जाते.

जीवनाचे सिद्धांत, जीवनातील सत्याचा आविष्कार हा एक साक्षात्कारच असतो. असा साक्षात्कारच त्यांची एक रचना असते.

युगापासून युगांपर्यंत इथली स्त्री पतीला देव मानते. असा हा घरधनी जर मृत्यू पावला तर स्त्रीला कोणत्या संकटाला सामोरं जावं लागतं? हे सारं बहिणाई अनुभवते...

"लपे करमाची रेखा
माझ्या कुकवाच्या खाली
पुशीसन गेलं कुकू
रेखा उघडी पडली.."

कुंकू असतं तोपर्यंत सर्व काही सुरळीत असतं... कुंकवाचा धनी गेल्यावर येणारं वैधव्य जीवघेणं असतं.

विज्ञानयुगात मोठी झेप घेतानाच आम्ही देवविषयक श्रद्धाही जोपासतो. देवावर विसंबून राहायचे अन् शेवटी मागणीनुसार मिळाले नाही, तर देवाविरुद्ध बंड करायचे हे बहिणाईंच्या मते थोतांड आहे. देवाने आपल्याला हात दिलेले आहेत. कष्ट करा, कमवा! बहिणाई देवाला भजत असे; पण मागणी मात्र काहीच करत नसे. आपल्या कष्टावर विश्वास हवा, सर्व काही मिळेल.

"आग्या टाकोसन

...सहज कुणाला ... बहिणाई ... मानते.

"सानिबापा, सानिबापा
घे रे तेलाचं बुधलं
तुले तेलात न्हानं
नको काढू माझं तेल"

तेल निघणे हा वाक्प्रचार आहे. ... पिळून निघणे असा त्याचा अर्थ आहे. ... आपलं तेल काढू नये. ...

नांदेडकर जाचक कराच्या विळख्यात

राजाराम बल्लेवार

नांदेड

नांदेड नगरपालिका १९५२ मध्ये स्थापन झाली. तेव्हापासून १९९४-९५ पर्यंत नगरपालिकेने दर पाच वर्षांनी करात टप्प्याटप्प्याने व टक्केवारीने वाढ केली. तो कर शहरवासीय स्वखुशीने भरत. आपले शहर स्वच्छ आणि सुंदर व्हावे, अशी ओढ लागल्याने शहरवासीयांनी नगरपालिकेचे रूपांतर महापालिकेत करावे, अशी मागणी लावून धरली. लोकप्रतिनिधींनी त्याची दखल घेऊन महापालिका मंजूर करून घेतली. त्यावेळी शहरवासीयांना साहजिकच आनंद झाला.

नांदेड महानग पालिका अस्तित्वात आली आणि महापालिकेने करांत एकदम आणि भरमसाठ वाढ केली. सन १९९४-९५ सालच्या करापेक्षा सन १९९५-९६ मध्ये इमारतीच्या मालमत्ता करात दोन ते पाच पटीने तर मोकळ्या जागेवरील करात ३० ते ३५ पटीने वाढ केली. इतर करामध्येही वाढ झाली. ही करवाढ एकदम भरमसाठ न करता टप्प्याटप्प्याने व टक्केवारीने केली असती तर करवाढ जास्त झाली, असे जनतेला वाटले नसते. या करवाढी बाबात शहरवासीयांचा विरोध होता. महापालिकेने पुन्हा नव्याने २००० ते २००१ साठी मागच्या १९९९ ते २००० वर्षाच्या मालमत्ता करावर १२ २००० ते २००१ एक हजार दोनशे रुपये केला. म्हणजे एका नळास दरमहा शंभर रुपये पाणीकर शहरवासीयांना आता भरावा लागणार आहे.

निसर्गाच्या अवकृपेमुळे सर्वत्र दुष्काळग्रस्त परिस्थिती आहे. परिणामतः आज व्यापारी व कारखानदारी क्षेत्रातील सर्व व्यवहार ठप्प आणि जीवनावश्यक वस्तूंच्या भाववाढीमुळे सर्व जनता त्रस्त, असे चित्र आहे. या पार्श्वभूमीवर नांदेड महापालिकेने केलेली करवाढ जाचक वाटणे स्वाभाविक, शिवाय कराच्या रूपाने जनतेस वेठीस धरणे होय, असे म्हटल्यास अतिशोक्त ठरू नये.

महापालिका झाली पण शहराच्या विकासात भर काही पडली नाही. उलट जनतेच्या अडचणीत मात्र भर पडली. नागरिकांच्या भावना जाणून वृत्तपत्रांनी वारंवार मांडलेल्या नागरी समस्यांची साधी दखलसुद्धा महापालिकेने घेतलेली दिसत नाही. महापालिकेकडून फार मोठी अपेक्षा होती. त्या अपेक्षेचा भंग झाला आहे. आपण नवसाने संख्या मोठी होती. महापालिकेने नियमाला समोर ठेवून प्रत्येक अपीलकर्त्यास त्याचे म्हणणे ऐकण्यासाठी बोलावले. म्हणणे ऐकल्यावर प्रत्येकास, तुम्हास १० ते ५० रुपये अशी करवाढ झाली, असे सांगण्यात आले आणि त्याप्रमाणे अपील फाईलवर आकडे टाकून अपीलकर्त्यांच्या सह्या घेण्यात आल्या. स्वाभाविक करात फार वाढ झाली नाही, असा समज झाला होता. परंतु काही दिवसांनी भरमसाठ करवाढीच्या नोटिसा मिळाल्या. स्वाभाविकच महापालिकेने घोर फसवणूक केल्याची भावना पसरली. महापालिकेच्या योग्य करवाढीस कोणाचाच विरोध असू शकत नाही. महापालिकेने कर लावण्याच्या कार्यप्रणालीत, कर केव्हा, किती, का लावण्यात यावा याचा विचार न करता तसेच

कर, ३) विशेष पाणीकर, ४) शिक्षणकर, ५) विशेष शिक्षणकर, ६) रोजगार हमी योजना कर, ७) वृक्षकर, ८) गटार कर, ९) जकात कर, १०) चुकीच्या जकात करावर दंड, ११) उशिरा भरल्या गेलेल्या जकात करावर दंड, १२) बांधकाम अर्ज विक्री, १३) बांधकाम परवानगी फी, १४) बांधकाम विकासकर, १५) बांधकाम परवाना नूतनीकरण, १६) अनधिकृत बांधकामाबद्दल दंड, १७) अनधिकृत बांधकाम अधिकृत करणे फी, १८) नळ दुरुस्ती, १९) टँकर पाणीपुरवठा, २०) बाजार, २१) आठवडे बाजार, २२) पथकर २३) मार्केट दुकान, २४) मंगल कार्यालय भाडे, २५) स्टेडियम भाडे, २६) जलतरण फी, २७) रोड जाहिरात, २८) तात्पुरती दुकान फी, २९) दुकान, हॉटेल परवाना, ३०) ग्रंथालय फी, ३१) रुग्णवाहिका शुल्क, ३२) खत विक्री, ३३) पेपर रद्दी विक्री, ३४) दवाखाना फी, ३५) शाळेच्या मुलाची फी, ३६) कोंडवाडा फी, ३७) राज्य शासनाचा गलिच्छ वस्ती

दररोज कराच्या रूपाने उत्पन्न मिळते. तसेच इतर कराच्या रूपाने दरमहा दोन ते तीन कोटी रुपये उत्पन्न मिळते. त्याचबरोबर केंद्र शासनाकडून दलित वस्ती सुधारणा निधी व राज्य शासनाकडून गलिच्छ वस्ती सुधार निधी मिळतो. शहरातील रस्ता दुरुस्तीकरिता राज्य शासनाने पाच कोटी रुपये निधी दिला आहे. नांदेड शहर स्वच्छ व सुंदर व्हावे म्हणून केंद्र शासनाने तीर्थक्षेत्र विकास निधीमधून २५ कोटी रुपये मंजूर केले, असे समजते. पण त्या कामास आतापर्यंत सुरवात झाली नाही. त्याचे कारण काय, ते समजेले नाही.

महापालिकेने कराच्या रूपात मिळणाऱ्या उत्पन्नामधून शहरामध्ये कोणतेच काम केलेले दिसत नाही. अपवाद, काही ठिकाणी नाल्याचे बांधकाम केले पण नाल्याचे पाणी वाहून जाण्यास मार्ग नाही. पाणी नाल्यामध्ये साचून राहते. महापालिकेकडून जनतेच्या दैनंदिन गरजासुद्धा बरोबर भागविल्या जात नाहीत. विकासाची कामेही होत नाहीत. मग हे जाचक करवाढ कशासाठी, हा प्रश्न निर्माण होतो.

त्याच्याकडून विशेष ... मग हा कर सर्व शहरवासीयांकडून ...

संस्कार लाटांचा खळाळता समुद्र

साने गुरुजी

२४ डिसेंबर १९९८ ला जर साने गुरुजी हयात असते तर त्यांचा प्रवेश शंभरीत झाला असता! परंतु दुर्दैव... आज गुरुजी आपल्यात नाहीत. त्यांच्या जन्मानंतरच्या शंभर वर्षात झालेल्या मूल्यांची पडझड [illegible] झालेली आहे. सर्वत्र संस्काराचे तेज [illegible] असले तरी त्यांचा [illegible] वाटते. इथे प्रत्येक दिवशी परिस्थितीत होणारा बदल संभ्रमात टाकणारा असतो. आज साने गुरुजींना जाऊन जवळ [illegible] अर्धशतक संपलेले आहे. [illegible] हा काळ कधी थांबणार नाही.

आपल्या भारतीय संस्कृतीचा डोलारा केवळ चांगल्या संस्काराच्या पायावर उभा आहे. म्हणूनच आम्ही इतरांपेक्षा वेगळे आहोत. आपल्या देशाला थोर संत, महात्मे, नेत्यांचा वारसा लाभला आहे. हा वारसा आम्ही आजपर्यंत जपून ठेवला आहे. यानंतरही तो आम्ही जपून ठेवणार आहोत.

आज विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या शाखा विस्तृत झालेल्या आहेत. प्रचंड स्पर्धेचं युग निर्माण झालेलं आहे. जो- तो इथे धावतोय, धडपडतोय...ठेचाळतोय. मागे पाहायला इथे कुणालाच वेळ नाही. स्पर्धेत पडायचं, धावपळ करायचं एक वय असतं. त्या वयाचा इथे पुरेपूर फायदा आम्ही घेत आहोत. प्रचंड पैसा, समृद्धी, वैभव आम्ही मिळवत आहोत, कृतार्थ होत आहोत...पण ज्या संस्कारांवर संस्कृतीचा डोलारा उभा आहे तेच संस्कार हळूहळू कालबाह्य होत आहेत. माणसातलं माणूसपण हरवत चाललंय. त्यामुळे विज्ञान- तंत्रज्ञानानं जरी आधुनिकता दिली तरी मानवतेचं काय? त्या संस्काराचं काय? घरा-घरातील नात्यांच्या कोसळणाऱ्या खांबांचं काय? असे हे सारे प्रश्न आपल्याला आता भेडसावत आहेत. आपल्या बाबतीत जे झालं ते आमच्या उमलणाऱ्या बालकांबाबत होऊ नये, या विचारांपर्यंत आम्ही येऊन टेपलो आहोत.

□□□□□□

गुरुजींची शुद्धीकरण प्रक्रिया : माणसाची अशी धडपड... बालकांची कोसळणारी मनं कुबट राजकारण... बिघडलेली नाती... हे सर्व प्रवाह गुरुजींच्या काळांनही साचले होते. त्या प्रवाहाचं शुद्धीकरण गुरुजींनी सुरू केलं होतं. अर्थातच यासाठीची प्रेरणा त्यांना त्यांच्या आईपासून मिळालेली होती. आपल्या संस्कृतीत आईचं स्थान पवित्र, मंगल, ईश्वरमय असं आहे. म्हणूनच ते अढळ आहे. गुरुजींच्या रूपातला खळाळणारा लाटांचा हा निनाद, संयमी समुद्र त्या मातेनंच तयार केला... हा खळाळणारा समुद्र तयार करताना त्या मातेनं संकटांच्या, अपमानाच्या, दारिद्र्याच्या असंख्य लाटा सहज पचवून घेतल्या. हे सारं विष पचवून अमृत तयार करण्यासारखं होतं. श्यामच्या आईनं ते केलं. म्हणूनच या संस्कृतीला साने गुरुजींच्या रूपात अमृताचा समुद्र मिळाला होता, तेव्हापासूनच या समाजाची शुद्धीकरण प्रक्रिया सुरू झाली.

समुद्रातील काही संस्कार लाटा : 'श्यामची आई' हे पुस्तक वाचताना सर्वदूर मातृप्रेमाचं मधुर चांदण बरसताना दिसतं. गुरुजींनी सांगितलेली एक- एक आठवण म्हणजे एक संस्कार होता. अतोनात हालअपेष्टा सहन करून त्या मातेला कसं सुचत होतं सारं? संयमाचे बांध कसे बांधून ठेवलं असतील? समाजात अन्याय सहन करताना त्या मातेच्या मनानं कधीच बंड का केलं नसेल? अशा अवघड प्रश्नांनी मन अचेतन होतं. आईला श्याम कळाला होता अन् श्यामला आई समजली होती. त्यामुळे त्या आईनं श्यामच्या रूपात एक झाड लावलं, त्या झाडावर संस्कार केले. त्या रोपट्याचा अमृतवृक्ष होण्याअगोदरच श्यामची आई निघून गेली होती... मात्र श्याम संस्कारांनी बहरला होता व आईचं राहिलेलं काम तो पूर्ण करत होता. त्या प्रक्रियेतील काही संस्कार लाटा थेट आपल्यापर्यंतही येऊन आदळताहेत...

१) सावित्री- व्रत : - आपल्या पतीच्या आयुष्यासाठी सर्वच स्त्रिया सावित्री व्रत करतात. श्यामच्या आईनंही ते व्रत केलं... आई हिवतापाने आजारी... अशा अवस्थेत वडाच्या झाडाला १०८ प्रदक्षिणा कशा घालावयाच्या? आई फक्त तीन प्रदक्षिणा घालते, बाकी श्यामला घालायला सांगते. श्याम म्हणतो, "मी घातलेल्या प्रदक्षिणा तुला कशा चालतील. " आई म्हणते, "देवाला सारे ठाऊक आहे, तू म्हणजेच मी, माझेच रूप तू!"

२) मुकी फुले : - श्याम व श्यामच्या आईला रोज पूजेसाठी फुले लागत. जो अगोदर जाईल त्यालाच फुले मिळत. श्यामने अगोदरच जाऊन गुलबक्षीच्या कळ्याच तोडून आणल्या, त्या नीट उमलल्या नाहीत. तेव्हा आई म्हणाली "श्याम तू अधीर झालास, पदरात काही पडले नाही. फुलांना झाडावरच नीट फुलू द्यावे. बाहेरच्या पाण्यात त्या कळ्या नीट फुलत नाहीत. आईच्या दुधावर बाळ पोसते तसे बाहेरच्या दुधावर पोसत नाही."

३) थोर अश्रू : श्यामला आईने अंघोळ घातली. पदराने अंग पुसले व आई म्हणाली- "शाम, देवाची फुलं काढ." श्याम म्हणाला, "माझे तळवे ओले आहेत, त्यांना माती लागेल... तुझा ओचा खाली पसर त्यावरून मी येतो." आईच ती, श्यामचा हट्ट पुरवला. आई देवघरात श्यामला म्हणाली "श्याम! पायाला घाण लागू नये म्हणून जपतोस! तसाच मनाला घाण लागू नये म्हणून जप हो."

४) पत्रावळ : आपण केलेल्या पत्रावळीवर आपणच जेवावे या नियमानुसार मोठ्या प्रयत्नांनी श्याम पत्रावळी तयार करतो.

५) मोरी- गाय : मोरी गाय भाग्यवान. आईशिवाय कुणालाच ती कासेला हात लावू देत नसे. फक्त आईच दूध काढी. आईच तिची प्रेमळ 'वत्स' होती.

६) भूतदया : - श्यामला खेळताना बागेत एक पाखराचे पिलू सापडले. पिलू अशक्त होते. सर्वांनी त्याला पाळले. एक दिवस पिलू देवाघरी गेले. आईच्या सांगण्यावरून श्यामने ते पिलू शेवंतीच्या झाडाखाली पुरले. आई म्हणाली, "शेवंतीच्या झाडाला सुंदर फुले येतील. त्या फुलात तुमच्यासाठी ते येईल व तुम्हाला गोड वास देईल."

६) श्यामचे पोहणे - एखादी कला अवगत होण्यासाठी पडेल ते कष्ट सहन करावे. यासाठी आई प्रसंगी कठोर होते... श्यामला मारते... श्याम पोहणे शिकतो. 'तुमची मुलं भित्री आहेत' असं म्हटलेलं कोणत्याच आईला चालणार नाही.

७) स्वाभिमान रक्षण : आपल्या श्रमाचं तेवढं खावं. फुकटचे खाऊ नये.

८) स्वावलंबनाची शिकवण : घरच्या गरिबीमुळे रामरक्षा विकत घेता येत नव्हती. शेजारच्या भास्करकडून घेऊन सुटीच्या दिवशी लिहून काढली व पाठही केली.

९) आनंदाची दिवाळी : आईला मिळालेल्या भाऊबीजेतून वडिलांसाठी धोतर विकत आणले.

१०) देवाला सारी प्रिय : जातिभेद न पाळता महारणीच्या डोईवर श्यामने मोळी ठेवून दिली.

११) उदार पितृहृदय - गबाळ्यासारखा पोषाख केलेले वडील श्यामसाठी खरवस आणतात. श्यामला त्या इंग्रजी शाळेत वडिलांची लाज वाटत होती.

१२) मोठा होण्यासाठी चोरी : पुस्तकं वाचणं, देशोदेशीच्या लेखकांची पुस्तकं वाचल्यावर आपण कीर्तिवंत होतो. पुस्तके घ्यायला तर पैसे नाहीत. त्यामुळे आयुष्यात श्याम पहिल्यांदा पाव रु. ची चोरी करतो. आई म्हणते, "श्याम तू कबूल केले, फारच चांगले झाले. यानंतर असं करू नको. चोरी कधी करू नये हा पहिलीच्या पुस्तकातील धडा अजून शिकला नाहीस तर दुसरी पुस्तकं कधी शिकशील ?"

वरील सर्व संस्कार लाटा केवळ बानगी दाखल आहेत. अजूनही असे कितीतरी संस्कार आईनं श्यामवर केले होते. त्याच आठवणी साने गुरुजींच्या ठेवा होता. त्या आठवणींवरच ते जगत होते.

□□□□□□

आजच्या मुलांच्या आईचा शोध : श्यामच्या वयाची किती तरी मुले आता भेटतात. एवढ्या लहान वयाची ही मुलं आज करपलेली दिसतात. कधी दीनवाणी तर कधी हताश ! दप्तराचं ओझं सावरत शाळेत यावं... जीवघेण्या स्पर्धेशी झगडावं... घरी टी. व्ही. त डोकं खुपसावं... एवढं मर्यादित जीवन या फुलांच्या वाटेला यावं ही आजची शोकांतिका आहे. आई- वडील- मुले या त्रिकोणाच्या शिरोबिंदूत अंतर पडत आहे. कुठेच संस्काराचं रोपण नाही. आई आधुनिक झाली आहे. केवळ शिक्षणानं मोठं होता येतं. पैसा मिळवता येतो. कीर्ती मिळवता येते त्यासाठी खपा... यश मिळविण्यासाठी कोणतीही पातळी गाठा" असा संस्कार आज मुलांवर लादला जातो. त्यामुळे बालवयातच ही मुलं अपेक्षा भंगानं बावरी होताहेत... आक्रमक होताहेत... घरांपासून दूर जाताहेत. ते खरं तर आईच्या शोधात आहेत. श्यामसारखीच आई आपल्याला मिळावी या आशेनं त्यांच्या डोळ्यांवर अश्रूंची तरल पटले पहुडली आहेत... पापण्यांवरही अश्रूंच्या झालरी लगडल्या आहेत. सारं कसं अंधूक... अस्पष्ट. " करील जो मनोरंजन मुलांचे! जडेल नाते प्रभूशी तयाचे" ही गुरुजींची श्रद्धा होती. कुणाचीही सेवा करणं हा त्यांचा धर्म होता. त्यांचं श्रद्धास्थान आई होती.

□□□□□□

साने गुरुजींची राजकीय, सामाजिक बांधिलकी

गुरुजी नेहमी म्हणत असत. सामाजिक समतेशिवाय राजकीय स्वातंत्र्याला काहीच अर्थ नाही. आपलं साध्य राजकीय स्वातंत्र्य नाही तर सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक स्वातंत्र्य मिळविण्याचे केवळ ते एक साधन आहे. विठोबाचं पंढरपूर म्हणजे साऱ्या महाराष्ट्राचं श्रद्धास्थान. पंढरपुरानं सर्वत्र भागवत धर्माचा प्रचार व प्रसार केला हे सारे गुरुजींना ज्ञात होते, म्हणूनच सामाजिक समतेचा, समरसतेचा संदेश देण्यासाठी गुरुजींनी पंढरपूरचे मंदिर दलितांसाठी खुले केले. २१ दिवसांच्या उपोषणाने गुरुजी खंगले होते, परंतु या यशानं गुरुजींच्या कार्याला गती आली.

'शोक श्लोकत्वं आगत:' आद्य कवी वाल्मीकी यांच्याप्रमाणेच गुरुजींचं जीवन रतराणीचा मधुर दरवळ होता. साने गुरुजी संत परंपरेतील एक अमोल रत्न होते. सज्जनांसाठी ते सेवाव्रती तर दुर्जनांसाठी ते वज्राहूनही कठोर होते. स्वातंत्र्य आंदोलनात भाग घेताना त्यांची भाषा म्हणजे भेदक अग्निज्वालाच! तर साहित्य निर्मितीसाठी हीच भाषा रतराणीचा मंद- धुंद दरवळ होत होती.

गोड गोष्टी, श्यामची आई, आस्तिक भारतीय संस्कृती अशा त्यांच्या साहित्यिक कृती म्हणजे अनमोल ठेवा आहे. त्या काळापासून थेट आजच्या आधुनिक युगापर्यंत समाजाचं भरणपोषण या पुस्तकांनी केलं आहे.

साने गुरुजी कथामाला, राष्ट्र सेवा दल, आंतरभारती यांचं तेज काहीसं अंधूक झालेलं असलेही, परंतु मला तसं वाटत नाही. केव्हाही वाऱ्याची झुळूक येईल आणि स्फुल्लिंग पुन्हा चकाकेल, धगधगेल! कारण गुरुजींची तपश्चर्या इतकी तकलादू, कामचलाऊ मुळीच नव्हती. तर तिला अक्षयतेचं वरदान मिळालेलं आहे.

'संस्कार लाटांचा खळाळता समुद्र
खोलवर तसाच शीतल...शांत
व्हावं एक- एका लाटेवर आरूढ
बिलगून जावं समुद्राला
खोलवर सामावून घ्यावं समुद्राला
लाटांचा धर्मच पुढे- पुढे जावे
किनाऱ्यावर पुन्हा नवे- नवे व्हावे
समाजमनाची संस्कृती अशीच पुढे जाते
प्रत्येक वेळी संस्कृतीला लाट लागते
आजही ती लाट घ्यावी, आरूढ [illegible]
व्हावे.
संस्कृतीसाठी त्या समुद्राला समर्पित व्हावे.'

गुरुजींचे अमोल कार्य : -गुरुजींचा जन्म कोकणातील पालगडला झाला. दारिद्र्यात शिक्षण झाले. दारिद्र्याचे एवढे चटके सहन करूनही [illegible] गुरुजी जीवन [illegible] गुरुजींना कधीच वाटलं नाही. स्वातंत्र्य लढ्यात मातृभूमीच्या सेवेसाठी त्यांनी स्वतःला झोकून दिलं. जळगाव व पुढे पर्यायाने पूर्व खान्देश व पश्चिम खान्देश ही गुरुजींची कर्मभूमी. या भूमीचं नशीब की, [illegible] असा कर्मयोगी, संत, क्रांतिकारी, साहित्यिक कवी, मातृहृदयाचा शिक्षक मिळाला. त्यांच्या सहवासात अनेकांच्या आयुष्याचं सोनं झालं.

खादी हे स्वातंत्र्य लढ्याचे प्रतीक होते. त्यासाठी पुन्हा एकदा गुरुजी खादीच्या प्रचारासाठी सरसावले. फैजपूर अधिवेशनात म. गांधींना एक कोटी वार खादीचे सूत अर्पण करण्याचा संकल्प गुरुजींना केला. हा एक महायज्ञ होता. खेडोपाडी सूतकताईचे वर्ग सुरू झाले. ठरल्याप्रमाणे म. गांधींना त्यांनी खादीचे सूत अर्पण केले व त्यांच्या खादीच्या [illegible] बनवले. स्वातंत्र्यपूर्व काळात गुरुजींना सारा खान्देश पेटवला. खान्देशात चळवळ उभी राहिली. १९४८ [illegible] गुरुजींना [illegible] कार्यकर्त्यांनी [illegible] पित्रपणाने [illegible] केला.

संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीत गुरुजींचा सहभाग होता. ते नेहमी म्हणत भारत एक [illegible] आहे अन् सर्व राज्ये [illegible] आहेत. [illegible] नुकसान [illegible] नाही, अशी गुरुजींची धारणा होती.

□□□□□□

[illegible]

□□□□□□

शेवटी आईची [illegible]

[illegible]

□□□□□□

फक्त काही काळ [illegible] लोपला...

[illegible]

- डॉ. [illegible]

[illegible]

"अब्राहम लिंकन यांना स्मरणपत्र"

...शिक्षण क्षेत्रात माझं आयुष्य ...चालू आहे.
...या शाळेच्या कार्यालयात व ...अगदी प्रदर्शनी तुम्ही मांडलेल ...म करून मी लावलेलं आहे. इतर ...क विद्यार्थ्यांना शिकवताना त्यात ...चा छोकराही असतोच. तुमच्या ...तील प्रत्येक ओळीची त्यातून व्यक्त होणाऱ्या अपेक्षेची [illegible] मी विद्यार्थ्यांना लावतो. तिथे तुमचा छोकराही असतोच! तुमच्या प्रत्येक अपेक्षेची दखल घेत घेत तुमच्या छोकऱ्यात दिवसागणिक होणारे बदल तुम्हाला कळावे म्हणून असेच एक पत्र मागे तुम्हास दिले होते. आज पुन्हा मी हे पत्र तुम्हास लिहीत आहे.

तुमच्या पत्रातील प्रत्येक ओळ, त्या ओळीतील अपेक्षा मला अंतःर्बाह्य हलवून गेली. तुमचा छोकरा खरंच गोड आहे. तसं तर प्रत्येक आई-बापास आपला मुलगा गोडच वाटतो. आता तो वयानं व मनानंही मोठा झाला आहे. त्याला खूप समज आली आहे. भोवतालच्या परिस्थितीबाबत तो अधिक संवेदनशील [illegible] आहे.

भोवतालची सर्वच माणसं न्यायप्रिय नसतात तसेच ती सत्यनिष्ठही नसतात हे त्याला कळालेलं आहे. न्याय आणि सत्यावर निष्ठा ठेव असं शिकवण्यासाठी त्याच्यावर काही वेळा मी अन्यायच केला त्या त्या वेळी त्यानं ते सहन केलं, पण त्याच्या डोळ्यात मला विद्रोह दिसला. इथून बाहेर पडल्यावर त्या विद्रोहाचं काय? न्यायप्रिय माणसं, सत्यनिष्ठ माणसं कालबाह्य होताहेत... त्यांच्यावर सतत अन्यायच होत असतो. ...तर सत्यनिष्ठ माणसं वावटळीत पाचोळ्यासारखे दूरवर कुठेतरी अडगळीत पडून राहतात असं त्याचं मन आहे. न्यायासाठी व सत्यासाठी विद्रोहातून फुलारणारं बंडच केवळ तुम्हाआम्हास वाचवू शकेल! असं त्याचं मत... एवढ्या कोवळ्या वयात विद्रोह... बंडाची भाषा? त्यामुळे बदमाशांमधेही एक साधुचरित पुरुषोत्तम असतो हे मी त्याला शिकवलं. माझ्या सहवासात असेपर्यंत तो साधु पुरुषासारखा चिंतनशील असतोही, पण परिसरातून बाहेर पडल्यावर साधुचरित पुरुषोत्तमाच्या शोधात तो नुसता भटकत राहतो, त्याचा शोध अजूनही संपलेला नाही. मीसुद्धा त्याला पुरुषोत्तम वाटलो नाही, तशी माझी अपेक्षा नाही. कारण जरी आम्ही 'मास्तर' असलो तरी माणसंच आहोत. भोवतालच्या समाजात वावरताना त्यांच्यासारखेच व्हावे लागते. माणसांच्या अजस्र लोंढ्यात आमच्यातला 'मास्तर'ही अदृश्य होतो. उरतो आम्ही त्या निनावी गर्दीतले. हे त्यानं जवळून पाहिलं आहे.

नागरिक शास्त्रातलं प्रात्यक्षिक म्हणून मी शाळेत लुटूपुटूची निवडणूक घेतली. 'लोकशाही निष्ठा' हे मूल्य रुजावं ही माझी अपेक्षा... पण या निवडणुकीतूनही त्याला बरंच काही शिकायला मिळालं. सर्वच राजकारणी स्वार्थी असतात हे आपणच कबूल केलं आहे... त्यावर त्याचा ठाम विश्वास आहे. एवढ्या कमी वयात राजकारणावर त्याचा खूप अभ्यास आहे. राजकारणावर तो तासन्तास बोलतो, राजकारणात उतरण्यासाठी सर्वत्र स्पर्धा दिसते. राजकारणात कुणीच जनतेची निःस्वार्थ सेवा करत नाही. आचारसंहितेने [illegible] वागतील हा सर्वत्र [illegible] आहे राजकारणातलं शेवटचं टोक [illegible] असल्याने सर्वत्र होणाऱ्या निवडणुका जिंकण्यासाठी कोणतेही मार्ग अवलंबिले जातात. त्यातूनच सुरू होतो भ्रष्टाचार! या भ्रष्टाचारात भरडून निघते सामान्य जनता... मग शेवटी ही सत्ता कुणाच्या हाती द्यावी? हा त्याचा सवाल असतो.

कामचलाऊ, तकलादू, क्षणभंगुर असतात असा त्याचा शोध आहे. त्यामुळे आता कुणी मित्रही त्याच्या आसपास फिरकताना दिसत नाही. तो 'एकाकी' पडू नये म्हणून मला सतत दक्षता घ्यावी लागते.

कोणतंच कौशल्य, गाभी विद्यार्थ्यांना झटपट शिकवता येत नाहीत. कारण त्याचं मन अस्वस्थ भाव-भावनांच्या जाळ्यात गुरफटलेलं असतं. त्याच्या कलानंच घ्यावं लागतं. 'कष्ट करताना निथळणाऱ्या घामातून मोती उगवतात' असं म्हटल्यावर तो सूचक हसला अन् मला म्हणाला, "सर, कष्टातून मिळालेल्या काही छदामानं नित्याच्या गरजाही भागत नाहीत तर हौस-मौज कशी करता येईल?" आयुष्यभर एकेक छदाम जमवावा, बारेमाप कष्ट करावे... क्षीण व्हावं, मौजमजा करावी तर ते वयही संपलेलं असतं. मग सांगा यावर उपाय काय?" अर्थातच मी निरुत्तर झालो...

सभोवताली सर्वदूर माणसं घबाड मिळविण्यासाठी वाट्टेल ते करताहेत. कष्टाशिवाय हे चाललेलं असतं. त्यातून सर्वत्र बाजार चाललाय... इथली माणुसकी संपली आहे... [illegible] केल्यानं हौस-मजा करता येते हा माझा गैरसमज आहे, असं त्याचं तत्त्वज्ञान!

प्रत्येकाच्याच आयुष्यात जय-पराजयाचे प्रसंग येत असतात... विजयाचा आनंद, स्पर्धेतील अपयश महजासहजी कुणालाच पचवता येत नाही. आनंदाचा जल्लोष असा असतो की, इतरांच्या मानसिकतेवर डागण्या देणारा किंवा काहींच्या डोळ्यात खुपणारा..! अपयशानं, पराजयानं मात्र ही माणसं मुळासकट उन्मळून पडतात. त्याचं सारं आयुष्यच छिन्नभिन्न होतं का

नायकाच्या बाजूचं होतंय. 'अँग्री यंग मॅन'चा पगडा त्याच्यावर दिसतो... ज्या ज्या ठिकाणी दुःख, दारिद्र्य, अन्याय

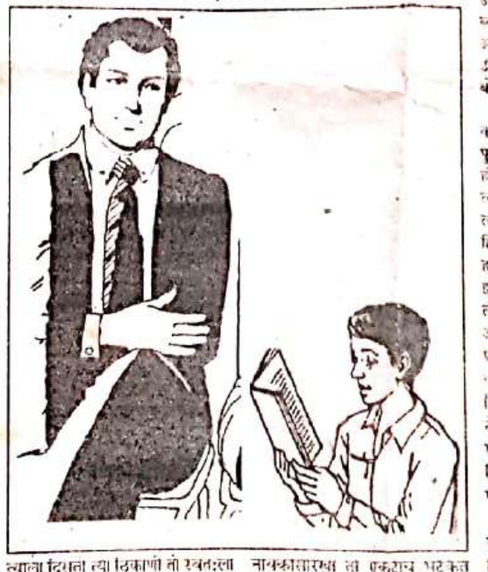

त्याला दिसतो त्या ठिकाणी तो स्वतःला झोकून देतो. तुम्ही त्याला माझ्याकडे सोपवलं तेव्हा तो खूप लहान होता. त्याची विचारकक्षा सीमित होती. आज मात्र त्याच्या विचारकक्षा चौफेर विस्तारलेल्या आहेत. भल्या-बुऱ्या घटनांच्या पडसादांनी तो संवेदनशील बनतो... अलवार होतो.

प्रचुर ग्रंथसंपदा ही त्याच्या [illegible] एक जपणूक असते. अधिक वाचनानं, माणसाचं मन समृद्ध होतं. त्याला मी

यावरही त्याचा विश्वास नाही. निसर्गाच्या वातावरणात तो अधिक रमतो. सृष्टिसौंदर्य त्याला खूपच आवडतं. निसर्ग किंवा नायकासारखा तो एकटाच भटकत असतो. निसर्ग व प्रेम यावर तो कविताही लिहितो. एकतर्फी प्रेमातून मुलींचे [illegible] असं तो म्हणतो. प्रेमाचे [illegible] मनावरचे [illegible] दोन्ही बाजूंना [illegible] पाण्यावरच्या तरंगासारखं अदृश्य व्हावे लागतात ते खरं प्रेम..! हे सगळं त्याला एवढ्या कमी वयात कसं उमजतं याचं मलाही खूप आश्चर्य वाटतं.

[illegible]

पेऊन धावायचे आहे... शिक्षणातल्या स्पर्धेची लाट, इथल्या नसानसात भिनली आहे. तुमच्यातला प्रत्येक विद्यार्थी, एक उफाळणारा समुद्र आहे. उठा! चला झेप घ्या... नवं क्षितिज निर्माण करायचं आहेत त्यावर न पुसले जाणारे ठसे उमटायचे आहेत असं बरंच काही बोलला तरीही शेवटी तो गोंधळलाच!

[illegible] कोवळ्या उन्हात उमलणाऱ्या नाजूक फुलांवर पाखरांची, फुलपाखरांची कोण ती गर्दी! त्याला हे सारं आवडतं... त्यातूनच तो काहीसं लिखाण करायला लागला. शाळेच्या खिडकीतून दिसणारे हिरवेगार डोंगर, डवरणारी फुलं, धुक्यात हरवणाऱ्या रेकड्या... त्यांच्या कुशीतली झाडं... त्याला वेड लावतात... हे सारं तो डोळ्यात, मनात साठवून ठेवतो. अन् डायरीत खूप लिहितो. [illegible] त्याला अभिमान [illegible]. पण नव्या माणसांच्या लिखाणाला का माणसं तुच्छ का ठेवतात? हा प्रश्न त्याला सतावतो अन् मग तो म्हणतो, आपण आपल्यासाठीच लिहावं. आपल्याला आनंद मिळतो बस! एवढंच.

प्रत्येक यश आपल्याला मिळावं, यासाठी तो झपाटलेला आहे. यश सर्वांना मिळत नाही. कष्टानं मिळवलेल्या यशाचा आनंद दीर्घकाळ टिकणारा असतो. कष्ट करून यश खूप उशिरा मिळतं, एवढा वेळ थांबायला तो तयार नाही. यशाचे झटपट मार्ग त्याला ज्ञात आहेत. [illegible] परीक्षा केंद्रावर [illegible] कॉप्यांना मात्र तो व्यथित झालेला दिसला. कॉप्यांच्या या भस्मासुरानं विद्यार्थ्यांना गिळंकृत केलं आहे... विद्यार्थी भरण होताहेत... कमकुवत होताहेत. [illegible]

खूपसस्करे, नगरे यांच्यापासून तो सतत सावध असतो, पण 'या याच्या दिशेलाच उफणावं लागतं? हा संदेश [illegible] मी त्याला दिला. दुसऱ्यांच्या इशाऱ्यावर तो नाचत नाही. स्वतःच्या मनावर त्याचा दृढ विश्वास आहे. सर्वांमध्ये तो ऐकतो शेवटी मनाला जे पटेल तेच तो करतो म्हणून तुम्ही निर्धास्त असा...

लहान मोठ्या घटनांनी पडसाद त्याच्यावरही होतात. [illegible] वेळा त्याला दुःख सहन करावं लागलं. दुःख दाबून हसत राहावं हे मी त्याला कसं सांगू? अशानं त्याचा भावनिक उद्रेक होण्याचीच शक्यता अधिक आहे.

डॉ. संभाजी चौधरी

प्रत्येकालाच आपल्या अक्कलहुशारीनुसार मिळतं. आपल्या कुवतीनुसार मिळतं हे त्याला पक्कं ठाऊक आहे. भोवताली ऐश, चैन करणारा समाज तो पाहतो. [illegible] मिळविण्यासाठी लोक [illegible] करतात हे तो [illegible] त्याला आवडत नाही. [illegible] मर्यादित का करू नये, हा प्रश्न त्याला भेडसावतो [illegible] लोकांना का माफ करावं? [illegible] नये? 'सत्य आणि न्याय' [illegible] मी सतत सहेन! [illegible] बळी [illegible] व्यवस्थाच [illegible] विद्रोह [illegible]

[illegible]

[illegible]

लिंकन, [illegible]

[illegible]

...रुण भारत
...हन शके १९१९, फाल्गुन अमावास्या, युगाब्द ५०९९
शुक्रवार, दि. २७ मार्च १९९८

...क आघाडीवरील आव्हान

...ी यशवंत सिन्हा यांनी बुधवारी लोकसभेत सादर केलेला ... या सरकारसमोर आर्थिक आघाडीवर केवढे मोठे ... दर्शविणारा आहे. गेले दीडवर्ष देशाला अस्थिर राजकीय ... जावे लागले. त्याचा परिणाम अर्थव्यवस्थेवरही प्रत्यक्ष व ... आहे. बाजारातील मंदी आणि राजकोषीय तूट ... म्हणजे देवेगौडा व गुजराल सरकारच्या अदूरदर्शीपणा ... आर्थिक वृद्धीचा दरही मंदावला असून तो आता पाच ... [illegible] उत्साहवर्धक नाही. तेथे वृद्धी नकारात्मक ... जानेवारी ९८ मध्ये समाप्त झालेल्या वर्षभराच्या ...गिक वृद्धी केवळ ४.६ टक्के आहे. निर्यातीतही डॉलरच्या ... तृद्धीच दिसून आली. पायाभूत सुविधा क्षेत्रातील ... सर्वांनाच आहे. भांडवल बाजारात मंदी बरोबरच ... आहे. अर्थमंत्री यशवंत सिन्हा अर्थव्यवस्थेच्या या ...दन करीत असताना माजी अर्थमंत्री पी. चिदंबरम् हे ... चिदंबरम् यांची कोती मनोवृत्तीच त्यांच्या 'त्या' ... वाजपेयींच्या नेतृत्वाखालील सरकारचा पूर्ण ... मांडला जाईल तेव्हा अर्थकारणाला ते कशी दिशा देऊ ... होईलच. मात्र शेती व कारखानदारीला नवी दिशा ... राष्ट्रीय कार्यक्रमानुसार निर्यातीला वेग देण्याचे ... सरकारला करावे लागणार आहे. स्वेच्छा उत्पन्न ...योजनेत (व्हीडीआयएस) जमा झालेल्या रकमेतील ... राज्यांना देण्यात येणार आहे. या योजनेअंतर्गत एकूण ... जमा झाले होते. या योजनेतहत जमा रकमेच्या ७७.५ ...ना आता मिळणार आहे. खेरीज चालू आर्थिक वर्षात केंद्र ... एक हजार कोटींची जादा मदत देणार आहे. कर ... आणि एकूण खर्चातील वाढही चिंतेत भर टाकणारीच ...वस्था बळकट करण्यासाठी करवसुलीची प्रभावी ... महसुलात व गुंतवणुकीत वाढ करण्याचे उद्दिष्ट या ... आहे. कस्टम्सचे उत्पन्नही बरेच घटले आहे. आयातीची ... कमी झालेली आहे. आर्थिकवृद्धीचा दर चालू वित्तीय ...यावर आलेला आहे. शेती व निर्यात यात वाढ ... झाली आहे. तसेच योजनाबाह्य खर्चातही मोठीच वाढ ... वर्षी हा खर्च २५९१२ कोटींनी वाढणार असल्याचे ... विचार करायला लावणारे आहे. वस्तुतः योजनाबाह्य ...ण्याचा प्रयत्न केला जाईल. असे सरकार नेहमी म्हणते; ... मात्र नाही. अर्थव्यवस्थेची स्थिती एवढी नाजूक ... आकडा वाढणे सरकारला परवडणारे नाही. ... आणण्यासाठी सरकार काय करणार हे अर्थमंत्री ... वित्तीय तेव्हाच स्पष्ट होणार आहे. ... कारभार सांभाळताना पूर्वसुरींनी कशाप्रकारची ... हे अर्थमंत्री यशवंत सिन्हा यांच्या हंगामी ... तर दुसरीकडे राष्ट्रपती के. आर. नारायणन ...

15

जयसिंगरावांचा वसंतोत्सव मराठी मनांचा कलामहोत्सव

न व्या वर्षाचं स्वागत ही संकल्पना आता कुणालाही नवीन राहिली नाही. आम्ही सारे दरवर्षी ३१ डिसेंबरला हा सोहळा मोठ्या थाटात, जल्लोषात साजरा करतो. जवळजवळ एक महिना अगोदर युवकांमध्ये या नववर्षाच्या स्वागताची तयारी सुरू होते.

सृष्टीच्या निर्मितीपासून तर थेट अजपर्यंत येणारा प्रत्येक दिवस सर्वांसाठी नवा असतो. येणारा प्रत्येक दिवस कसा असेल याचा कुणालाही अंदाज नसतो. हे दिवस सतत कालचक्रात अडकून अविरतपणे फिरत राहतात. एकूण १२ महिन्यांचा हा कालावधी संपल्यावर पुन्हा पहिला महिना, त्या पहिल्या महिन्याच्या पहिल्या दिवसाचं स्वागत. या पहिल्या दिवसाचं कौतुक सर्वांनाच असतं. त्यामुळेच वर्षाचा शेवटचा दिवस ३१ डिसेंबर मोठ्या जल्लोषात, उत्साहानं साजरा करण्याची प्रथा आम्ही आपल्या संस्कारात रुजवली असंच म्हणावं लागेल.

नववर्षाचं स्वागत आम्ही कसं करतो हे सर्वांना ज्ञात आहे. एखादा उत्सव साजरा करायचा तर सात्त्विक आणि सोज्ज्वळ हे संकेत आपणास पाळावेच लागतात, परंतु ३१ डिसेंबरला सर्वच संकेत पाळायचे असा कुठे नियम आहे का ? असा सूर सर्वत्र दिसतो. या आधी इतरांनी केलं, तेच आम्ही करतोय ! मारचौघांनी एकत्र यावं, पत्ते खेळावे, दारू प्यावी, अभक्ष्य भक्षण करावं, जागरण करावं, प्रसंगी एकमेकांशी भांडावं, हिडीस व अश्लील गाण्यांवर बेधुंद होऊन नाचावं याहीपेक्षा आणखी जे जे करता येईल ते करावं असा सारा बाज या सोहळ्याचा असतो. या सर्व प्रकारात नवं वर्ष केव्हा सुरू झालं याचंही भान नसतं. बेधुंद, बधिर मनांना कशी यावी ती मानसिकता ?

संस्कृतिनिष्ठा

भिंतीवरच्या दिनदर्शिकेत या एकूण १२ महिन्यांना सणावारासह हिशेब असतो. इंग्रजी प्रभावानं जगणारी आम्ही माणसं इंग्रजी महिन्याचा वापर अगदी सहज करतो. मराठी महिने, तिथी, पंचांग, सण व व्रत या गोष्टी गांभीर्यानं कुणी मनावरही घेत नाही. भारतीयांनी अस्सल मराठी माणसांनी हे किती दिवस जपायचं ? भारतीय संस्कृतीशी एकनिष्ठ माणसं या प्रकारानं व्यथित होतात अन् या व्यथेतूनच नवनव्या संकल्पनांचा उदय होतो.

अशीच एक व्यक्ती या निमित्तानं तुमच्यासमोर येणार आहे. भारतीय संस्कृती जपणारं, या संस्कृतीशी एकनिष्ठ राहणारं अस्सल मराठी व्यक्तिमत्त्व म्हणजे आपल्या राज्याचे सहकार मंत्री व नवनिर्वाचित लोकसभेचे खासदार जयसिंगराव गायकवाड.

जयसिंगराव गायकवाड एक तरुण तडफदार व्यक्तिमत्त्व ! प्रत्येक क्षेत्रात नवीन उपक्रम व तशीच प्रयोगशीलता यामुळे ते सतत सर्वांनाच हवेहवेसे वाटतात. भारतीय सण, व्रत यावर त्यांचं कटाक्षानं लक्ष असतं म्हणून इंग्रजी कालगणनेनुसार नववर्षाचं स्वागत करण्यापेक्षा भारतीय परंपरेनुसार सुरू होणारे कालचक्र, महिने व त्यानुसार 'नूतनवर्षारंभ' या सर्व बाबींचा जयसिंगरावांनी विचार केला अन् त्यातून निखळ मराठमोळ्या पद्धतीनं, सात्त्विकतेनं नववर्षाचं स्वागत कसं करता येईल यावर विचार झाला. हा विचार प्रत्यक्षात उतरलाही आणि गेल्या काही वर्षांपासून त्यांच्या मनात बहरलेला 'वसंतोत्सव' आता दरवर्षी बहरू लागला. एका नव्या शैलीचे प्रणेते म्हणूनच आपण त्यांच्याकडे पाहतो. समाजातील सर्व स्तरांशी एकरूपता, संलग्नता साधून आपल्या मित्रपरिवाराला बरोबर घेऊन त्यांनी या 'वसंतोत्सवा'ला सुरुवात केली. फाल्गुन अमावास्या संपते आणि चैत्र महिन्याला सुरुवात होते. [illegible] चैत्र शुद्ध १ या दिवशीच गुढीपाडवा असतो. तोच आम्ही साडेतीन मुहूर्तांपैकी एक मानतो. अशा या शुभमुहूर्तावर या वसंतोत्सवाचं आयोजन आहे. परंपरेनुसार ही कालगणना सुरू होते. [illegible] वर्षारंभ होय. गुढीपाडव्याचे धार्मिक संदर्भ पुराणातील संदर्भ त्या दिवसाला चिकटलेल्या काही कथा यांचा विचार आपण इथे पुन्हा करणार नाही. त्या सर्वांना ज्ञात आहेत. सृष्टीतील बदल, सृष्टीचे संकेत या माध्यमातूनच या वसंतोत्सवाकडे आपण पाहणार आहोत.

> दरवर्षाप्रमाणे यावर्षीही वसंतोत्सव... नव्या वर्षाचं स्वागत, गुढीपाडव्याला होत आहे. बहुरंगी व्यक्तिमत्त्व, महाराष्ट्र राज्याचे सहकार मंत्री, खासदार : जयसिंगराव गायकवाड यांच्या या अभिनव उपक्रमाचा सृष्टिकोनातून घेतलेला परामर्श.

निसर्गचक्र

निसर्गचक्र गतिमान आहे. दरवर्षीच निसर्गात थोडे बदल होतात. बाकी सर्व ऋतुमान सारखेच असते. पावसाळा संपून गेल्यावर सारी सृष्टी नवचैतन्यानं बहरलेली असते. झाडे, पिके, वेली यांना बहर असतो. शेतकऱ्यांनी [illegible] कापलेली असते. रानं मोकळी झालेली असतात. शेतकरी शेतीच्या कामातून थोडी फुरसत काढून असतो, पण, समारंभ [illegible] लावत असतो. थंडीचे दिवस सुरू होतात. [illegible] हे दिवस अत्यंत मोहक, उत्साही, निरोगी असे असतात. [illegible] ओसरते अन् शिशिरागमन [illegible] होते [illegible] जाणकर [illegible] घेत नाही. झाडांची जुनी पानगळ होते. झाडांवर [illegible] पिकल्या पानांचा खच मोहक वाटतो. [illegible] ही पानं नर्तन करतात. मरणातही आनंद मानणारी ही सुकलं पान... पानगळ नवेपणाचं स्वप्न पाहतात झाडाखाली पहुडतात अन् निष्पर्ण देहावर रोमांच फुलावे तशी झाडं नव्या पालवीनं बहरू लागतात. झाडावरच्या उघड्याबोडक्या फांद्यांना पानांचं छत मिळतं. पाखरांचा कलकलाट उत्सवी होतो.

झाडांवर पानं कमी तरी ही झाडं फुलांनी डवरू लागतात. सर्वत्र रंगीबेरंगी फुलांचं जग बहरू लागतं अन् सृष्टीचा रंगोत्सव सुरू होतो. आम्ही वसुधापुत्र वसुधेचे ऋण फेडण्यासाठी प्रत्येक टप्प्यावर उत्सवी होतो. वसुधा - भास्कर हे एक प्रेम - आमचा आदर्श. आपल्या आयुष्यात रंगांची उधळण जीवनाला खरा अर्थ प्राप्त करून देते. त्यामुळे याच दिवसात होळी अन् धुळवड रंग घेऊन येते. रात्रभर होळी धगधगत असते. दुसऱ्या दिवशी त्याचे राखेतून फिनिक्ससारखे रंग आनंद निर्माण करतात. आम्ही रंगीन होतो. रंगांचा जन्म [illegible] वसुधेतून एक अलौकिक ! वसुधा लेकरांसाठी प्रेमाचे सारे रंग घेऊन येते. जेव्हाही रंगोत्सव सुरू होतो तेव्हा वसुधा - भास्कराचं प्रेम [illegible] रंगांना चिकटलेले जीवनाचे संदर्भ आम्ही आत्मसात करतो.

चाहूल वसंताची

शिशिर संपून आता वसंत सुरू होणार ही चाहूल लागते. या रंगोत्सवानंतच वसंतोत्सव सुरू होणार असतो. रंगांनी खरं तर व्यक्त होतात भावना, माणसाच्या मनाच्या वृत्ती - प्रवृत्ती. रंग कुणाला आवडत नाहीत ? आयुष्याच्या टप्प्याटप्प्यावर रंग बदलताना माणसं कधी धार चिंब होतात तर कधी रंगाबरोबर वाहत जातात. कधी मनाचं काय सांगावं ? रंगहीन हातांनी ते

झाकतात सप्तरंगी होळे... श्रावणातही असे सप्तरंग सृष्टीत उधळले जातात, श्रावणसरींनी भिजल्यावर पावळीला उगवतीला ढगांचे रंग बदलतात, पाऊस पैंजांना बहर येतो. इंद्रधनूचे आरक्त अन् सप्तसुरांचे मार्दव आरक्त होऊन [illegible] करतात, भावळीवर ! पुन्हा नभाच्या लाल कडा हाच संदेश सृष्टीला देतात. शिशिरागमनानंतर वसंतोत्सवात आम्ही जसे रंगमाण होतो तसंच वसुधा - भास्कर प्रेम बहराला येतं. या वसंतोत्सवात त्या दोघांची मनं उत्सवमय होतात... भास्करानं वसुधेला लिहिलेलं एक प्रेमपत्र माझ्या हाती आलं. त्या प्रेमातली ओढ, अगतिकता, शृंगार कसा वर्णावा ?

वसुधा,
तुला आज पत्र लिहितोय
चतकोर कागदावर,
निर्जीव शब्द, अक्षरांच्या पावलात बेड्या
अक्षर कागदावर पोचत नाहीत,
वेलांट्यात मी अडकलो,
मात्रा लागू होत नाही...
अनुस्वार हरवलेत,
विसर्ग विरह होतोय..!

तुझे प्राचीचे गाल आरक्त आहेत. उत्तर रात्रीत, चांदण्यात फुललेला मोगरा, असंख्य दरवळलेली फुलं, तजेलदार पानं... बहरलेला आम्रवृक्ष... रातराणीचा दरवळ अन् दूरवर कोकिळेच कूजन हे सारं अनुभवताना माझ्या जीवनाच्या [illegible] ...च्या आयुष्यात [illegible] मी येतो. तुझ्या [illegible] ... खुणा दिसतात. [illegible] साजरा करतात. मी तुझ्यापासून [illegible] अस्तित्व [illegible] आहे [illegible] आहे. [illegible] फुललेल्या मोगऱ्यात आहे. [illegible] कोकिळेच्या कूजनात आहे. [illegible] होऊ नकोस. [illegible] निष्पर्ण [illegible] समज.'

लोककलांचे पोषक

असं हे प्रेमपत्र हाती पडल्यावर [illegible] होईल आणि जगण्याचे अर्थ सर्वांना [illegible] सुलभ होईल, कारण आपण सृष्टीची [illegible] जयसिंगराव हे कविमनाचे, एक [illegible] कल्पनेतून साजरा होणारा हा वसंतोत्सव [illegible] मुरळ पाळणार नाही तर [illegible] वारसा घेऊन सारे कुटुंबीय, [illegible] बिसरून भावुकतेनं जयसिंगराव [illegible] नववर्षाच्या या पूर्वसंध्येला हा [illegible] मराठी कलाकार [illegible] भुत्या, परीआई, भाट, भाकडावाले, [illegible] माकडवाले, अस्वलवाले, नाटकवाले, [illegible] सारेच मायरा एकाच [illegible] अलौकिक सोहळा. [illegible] अलिप्त होतात [illegible] मिरवतात [illegible] जवळ घेतात, त्यांची [illegible] कला कशी जिवंत राहील [illegible] कलाकार कृतकृत्य होतात [illegible] वाहत्याच मनोरंजन करतात [illegible]

अत्यंत साधं, मराठी [illegible] वसंतोत्सवातल [illegible] लोभसवाणा असतो. [illegible] चौघडे भारतीय वाद्यांच्या गजरात कार्यक्रम पुढे पुढे [illegible] आणि नव्या वर्षाच्या स्वागताची वेळ [illegible] उठते... वाद्यांचा गजर होतो [illegible] नववर्ष सुरू होतं. जयसिंगराव सर्वांना [illegible] शुभेच्छा देतात. सृष्टीचे संकेत [illegible] त्यांच्या कला [illegible] प्रवाह [illegible] स्वागत झालं [illegible] हा वसंतोत्सव [illegible] करतात. या सोहळ्या[illegible]

येत्या गुढीपाडव्याला [illegible] भव्यतेने साजरा होणार [illegible] आहे. त्या उदात्त हेतून [illegible] त्यासाठी त्यांना धन्यवाद [illegible] शुभेच्छा !

प्रा. [illegible]

... व्यासपीठाच्या पैठणी [illegible] भारतीय ...

शरद, क्षितिजावर इंद्रधनू कुणी रेखलं.
पावसाच्या पाण्यात पैजण भिरकलं.
बियाणं उगवून रोमारोमात ठरलं...
निळे-भुरे निर्झर, वाहतात झर-झर.
गाणी ऐकू येतात कुठेही खळखळ.

माणसाची तुंबलेला, आई-बाबांच्या परतीसाठी झुरलेला...
हिरव्या गर्द टेकड्यांना मेघ असे लगडलेले.
कवेत त्यांच्या जणू ससे भिजलेले.

पाऊस खोलवर झिरपत जाता तशा भेटीही खोल होत गेल्या.
एकदा पावसात दुरवरून फिरून येऊ म्हणाली, मी म्हणालो 'ठत्री तुझी सतकोर...'
ढग तर पसरले आकाशभर.

अशा तुझ्या आठवणी...

16

[illegible]
पक्ष्यांचे थवे सवंदूर पांगलेले
धरणाच्या शोषात कुठेतरी थबकलेले...
काळी माती उन्हात होरपळलेली,
ओटीत हिरवी स्वप्न पहुडलेली,
बाभारचा शेतकरी भाग्यानं थबथबलेला.
त्याच्या स्वप्नांचा पसारा पांगलेला...
हिरव्या स्वप्नांसाठी आसुसलेला, कष्टानं देह थकलेला.
काळ्या-निळ्या ढगांसाठी आतुर झालेला
अमृत वर्षावासाठी तहानलेला.
भणाण वारे, दूरवर ढग पांगलेले,
अपेक्षांची क्षितिजे आसुसलेले.
निलनभांना रुपेरी किनार
पक्ष्यांचा कलकलाट, तो आता बसरणार...
दाटले निळे ढग क्षितिजावर.
रोमांच उभे इथल्या गात्रांवर...
ढगांचे ढोल, पानांच्या चिपळ्या,
पावसाच्या सरी होतील नाचऱ्या...
मृदगंध साऱ्या शिवारभर,
अमृताचा हा वर्षाव धरतीवर...
तहान मातीची, अतृप्त अधरांची...
तृप्त होत गेली, ओल खोलवर सरींची!
माती असते आई, बाबा बरसणारे ढगे,
ओल्या पांभरीखाली विसावतात खग.
शिवारातली नाती, गुंग होते मती, पाऊस
सरींचा ढोल, पेरणीची गाणी गाजी.
तुंबल्या चांदण्यावर, पाखरांचे थवे,
ऐन्यात डोकावून गातात पाऊस गाणे.
मी भिजतो खोलवर चिंब,
पाऊस मनात साठवण्या असतो दंग.

खट्याळ वाऱ्याशी ढगांच्या झोंबी,
बाल निर्झरांची झुंपते चुंबाचुंबी.
इथे शहरातला पाऊसही तोच.
डांबरी रस्त्यांना नसतो त्यांचा सोस...
असा येतो नी लगेच जातो...
भिजताही येत नाही.
कायम मनाला बोच.
विद्युत तारेवर थेंबांची रांग,
त्यांना वेचण्यात पक्षीही दंग.
वाऱ्याच्या झुळकीनं थेंबाचं नर्तन,
पंख वाळवण्याचं, पक्षांचं वर्तन...
कॉलेजातही तोच पाऊस असतो.
नव्या कवितांतून बरसत जातो.
पावसात भिजलेली दप्तरं ओली.
पाऊस गर्दीत 'ती' एकटीच हरवलेली..
वसतिगृहाच्या निथळत्या गुलमोहराखाली
माझ्या भेटीसाठी उगाच थबथबलेली..
गुलमोहराखालचा रस्ता प्रेमाचा होतो,
गुलमोहरही प्रेम वर्षावानं भिजू लागतो.
भुरभुरणारा तलम पाऊस,
खोलवर ओलावत गेला
क्षितिजापलीकडचा ढग,
दोघांनाही दूरवर झुलवत गेला...
हिरव्या गर्द टेकड्या, तिच्या कवेत होत्या,
घुसमटत तिच्या अगोदर त्याच बरसत होत्या...
पाऊस सरींसारख्या भेटी होत गेल्या.

वेली वृक्षांच्या झुली काठावर...
गीत पावसाचे पक्ष्यांच्या ओठावर...
घर माझं जुनेर, पागोळ्यांनी सजलं सारं
भांड्या-भांड्यात नर्तन टपकणाऱ्या
थेंबाचं ओल्या घरात साचलं स्वप्न
निळ्या आभाळाचं!
दिवे लागण झाली, पारावर आमची गर्दी.
पाऊस खूप कोसळणार, ढगांची ही वर्दी...
रानातून परतणारे धूसर आई-बाबा,
बिलगण्या त्यांना पोरांची खूप रेटारेटी.
नदीला पूर आलेला. पल्याडचा किनारा

पाऊस खूप कोसळत राहिला...
दोघांनाही अर्धे-अर्धे भिजवत राहिला.
भर पावसात थांबलो,
एवढ्या पावसातही डोळे ढगांसारखे भरून आले
केसांच्या बटा बरसू लागल्या,
दूरवर मला वाहून नेऊ लागल्या,
आता पाऊस थांबलेला,
थबकून डोळ्यात तिच्या डोकावतो,
डोळ्यात प्रश्नांचे ढग तुंबलेले...
क्षितिजावर इंद्रधनूचे रंग सांडलेले...
थरथरणाऱ्या ओठांनी ती म्हणाली,
प्रेमानं पोट भरतं?
प्रेमानं जीवनाच्या समस्या सुटतात?
प्रेमानं घरं उभी राहतात?
दुभंगणारी मनं प्रेमानं जुळतात,
कोसळणारी नाती सावरतात?
अचानक प्रश्नांच्या सरी,
मी प्रश्नांनी निरुत्तर...
थांबून तिला म्हणालो-
आभाळ धरतीच्या प्रेमात कुठे असतात करार? प्रेमासाठी मरायचं की,
मरण्यासाठी प्रेम करायचं?
सर्वत्र उत्तरातल्या प्रश्नांचा गुंता,
आता सांज खुळलेली
सांजेबरोबर तीही खुललेली
थरथरणाऱ्या ओठांनी, झरणाऱ्या बटांनी
निळ्याभोर डोळ्यांनी
आभाळभर पाहत, ती म्हणाली,
पाऊस धरित्रीच्या प्रेमासाठीच

कोसळला. स्वतःचं अस्तित्वही विसरला...
आता बघ त्याचं प्रेम रुजेल, अंकुरेल...
तुही असाच कोसळ माझ्यावर चौफेर
मला विसरायचं माझं अस्तित्व,
मातीसारखं विलीन व्हायचं खोलवर
तुझ्यात... आणि ती अंगभर शहरात गेली.
आज अशा तुझ्या आठवणी दाटतात...
मी त्याला म्हणतो,
माझ्या आठवणीतले ढग असेच बरसू दे. मला सवंदूर त्यांच्यात भिजू दे.
पारिजातकासारखं मन माझं
परसा-परसात साचू दे...
पाऊसही तसा साथ देत नाही
सवंदूर कोसळत नाही...
ढग येतात अन् तसेच पांगतात.
भणाण टेकड्यांवर फक्त सावल्याच उमटतात.
पावसासाठी प्रार्थना होतात,

प्रा. संभाजी चौधरी
संभाजीनगर

मंदिर-मस्जिदीमधून आर्जव होतात...
गाभारे पाण्यानं भरतात,
डोळे अश्रूंनी थबथबतात...
धोंडी-धोंडी पाणी दे-गायी गुरांना हंबरू दे. अशा कातर वेळी मी एकटाच बसतो,
माझ्यातला मी तिथे कधीच नसतो...
आठवणींचे आदीम गुंते सोडवतो,
माझ्यातल्या त्याला शोधत असतो.
आधुनिकीकरण विज्ञान अभ्यासताना
पाऊस असाच राहणार बे-भरवशाचा.
विज्ञान तंत्रज्ञानानं मनं बदलत नाही,
आठवणींचे ते गुंते अजूनही सुटत नाही...
अशा तुझ्या आठवणी...
आयुष्यभरच्या साठवणी,
किती कराव्या आठवणी, कोणती गावी
गाणी? धरतीसाठी आभाळाचं पाणी,
पक्ष्यांच्या ओठी प्रेमाची गाणी.
तुझ्या सरी बरसू दे अंगणी,
तुझ्या प्रेमासाठीच ही सारी गाणी...!

अण्णांची घटकेत...

(पान १ वरून)

अण्णाच्या या भरभंडवृत्तीने आणि कोणाचेही हत्यार होण्याच्या स्वभावामुळे अण्णांनी अनेक चांगल्या विषयाचा विचका केला आहे. भ्रष्टाचार निर्मूलनासारखा सामान्य माणसांच्या संवेदनेचा विषय अण्णांनी आंदोलनात अशा काही चुकीच्या पद्धतीने हाताळला आहे की आता भ्रष्टाचार निर्मूलनाचा कार्यकर्ता हा सरकारी अधिकाऱ्याच्या दृष्टीने भिण्याचा आणि मॅनेज करण्याचा विषय झाला आहे. भ्रष्टाचाराचा त्रास सामान्य माणसांना गेल्या काही दिवसांत जास्तच सर्वत्र जाणवत आहे. त्यामुळे भ्रष्टाचाराच्या विरोधात सामान्य माणसांच्या संवेदना अतिशय तीव्र होत्या. अण्णांनी आंदोलनाच्या माध्यमातून या विषयाला राजकारण्यांचे खेळणे करून टाकले! मुळात अण्णांकडे भ्रष्टाचाराच्या संदर्भात कसलेही पुरावे नाहीत. अण्णांनी त्यांच्याकडून सरकारकडे भ्रष्टाचाराची १९६ प्रकरणे पाठविली. आता या प्रकरणांच्या चौकशीनंतर सर्व १९६ प्रकरणात काही तथ्य आढळून आलेले नाही असे सरकारने अण्णांना कळविले आहे. अण्णांचे भ्रष्टाचारविरोधी आंदोलन युती सरकारमधील दोन मंत्र्यांच्या राजीनाम्यासाठी चालू झाले त्यावेळी मी तरुण भारतमध्ये वृत्तविश्लेषणाची एक मालिका लिहिली होती त्यात मी स्पष्ट केले होते की, या आंदोलनात अण्णा भ्रष्टाचार प्रकरणात पुरावे म्हणून पत्रकारांना आणि सरकारला जे देत आहेत ते पुरावे नसून भ्रष्टाचारासंदर्भात कोणीही केलेले अर्ज आहेत. त्यातील काही अर्ज तर निनावी होते. अर्ज हा काही पुरावा होऊ शकत नाही. मी असेही विश्लेषण केले होते की, भ्रष्टाचार करणारा कागदोपत्री अगदी नियम पाळून कोठेही पुरावा राहणार नाही याची काळजी घेत असतो. उलट जो स्वच्छ आहे त्याच्याकडून गाफीलपणे कागदोपत्री चूक होऊ शकते; पण भ्रष्टाचार करणारा कोठेही कागदावर अडकणार नाही याची अत्यंत काळजी घेत असतो. त्यामुळे अण्णांच्या निव्वळ कुचापती लोकांच्या अर्जांच्या भुसभुशीत पायावर उभारलेल्या आंदोलनातून काहीही निष्पन्न होणार नाही. अण्णांनी उपोषणाचा दहशतवाद करून सुतार आणि शिवणकर यांना बदनाम करून राजीनामा द्यायला भाग पाडले; पण या दोन्हीही मंत्र्यांवर पुढे भ्रष्टाचाराचे आरोप सिद्ध होऊ शकले नाहीत. उलटाही सरकार भरू शकले नाही. अण्णांनाच बिनबुडाचे आरोप केल्याच्या आरोपावरून तुरुंगाची हवा खावी लागली. कोणीही यावे आणि आपले वैयक्तिक हिशोब चुकते करण्यासाठी कोणाही अधिकाऱ्यांवर किंवा राजकारण्यांवर भ्रष्टाचाराचे आरोप करावेत आणि अण्णांनी लगेच सरकारकडे कारवाईचा हट्ट धरावा, असा हा भ्रष्टाचार विरोधी आंदोलनाचा कार्यक्रम कसा यशस्वी होणार? खैरनारांच्या ट्रकभर पुराव्यांसारखेच अण्णांचे पुरावेही कुचकामी ठरले. उलट गावोगावी अण्णांना बनविणे सहजशक्य असल्याचे लक्षात येताच भ्रष्टाचार विरोधी समित्या स्थापन करून बनेल आणि गवस्या लोकांनी अण्णांच्या नावाचा उपयोग करून भ्रष्टाचार विरोधी समिती हा भ्रष्टाचाराचा नवा मार्ग शोधून काढला! भ्रष्टाचार विरोधी सामान्य जनतेच्या मनात ज्या संवेदना होत्या त्या मारून टाकण्याचे पाप मात्र या आंदोलनाने केले आहे. हे समाजाचे

विकासासाठीच गणेशोत्सव

(पान १ वरून)

चळवळ राबवायला हवी; पण प्रत्येकालाच 'अध्यक्ष - उपाध्यक्ष' व्हायचं असतं. मिरवायचे असते. त्यामुळे 'गल्ली तेथे गणपती मंडळ' अशी स्थिती निर्माण झाली आहे. गणपती मंडळांच्या निर्मितीबरोबरच मंडळा-मंडळातील स्पर्धाही तीव्र झालेली दिसते. एखादं मंडळ गणेशोत्सवावर पन्नास हजार खर्ची [illegible]

नाही. माफक प्रमाणात गुलाल उधळूनही आनंद व्यक्त होऊ शकतो. विसर्जनाच्या मिरवणुकींवर तर काळाचं बंधनच नसतं. अनंत चतुर्दशी संपून पंचमीची मध्यान्ह होते तरी नाचणं सुरूच. या नाचण्याला कलेचं सौंदर्य नसतं, भक्तीचा भाव नसतो, की अभिनयाचा आविष्कार नसतो. असते फक्त धुंदी आणि स्पर्धा. पार्श्वभाग हलवत, हवेत हात उंच

भोंदूपणा असे कितीतरी विषय पथनाट्यासाठी निवडता येतील. त्याद्वारे जनजागरणही होईल. भांगडा, कोळीनृत्यं, समूहगीत, पंढरीची दिंडी, सत्याग्रह यांसारख्या दृश्यांचा उपयोग करून मिरवणूकदेखील करता येईल. तीस-चाळीस वर्षांपूर्वी अशा

सजावटीला फारच महत्त्व प्राप्त झाले आहे. जास्तीत जास्त पैसे मोजून मोठ्यात मोठी सुशोभनं विकत घेतली जातात. ते बसविण्याचं कामही बहुतेक कारागीरच करतात; पण बक्षिसं मात्र मंडळाला मिळतात. ही बक्षीस कशासाठी वाटली जातात हेच [illegible]

घरी तयार केल्याने पैशांची बचत होईल. हा पैसा गावाच्या हितासाठी वापरता येईल. हल्ली 'गल्ली तेथे गणपती' अशी परिस्थिती असली तरी गणेशोत्सवातून चांगले कार्यक्रम राबवून लोकांना मनोरंजनाबरोबर ज्ञानदानही करायचं असतं, हे कुणाच्या गावीच नसतं. गणेशोत्सवातील व्याख्यानमाला तर इतिहासजमा झालेल्या दिसतात.

उत्सुक आहोत. तुझ्या [illegible] आम्ही आगतिक झालो आहोत. गेल्या वर्षभर मरगळलेली मनं कोवळी पानं फुटावी तशी बहरली आहेत नुसत्या तुझ्या आगमनाच्या संकेतानं!
नव्या वर्षासाठी तू नवा होणार आहेस, आमच्यासाठी कोणतं नवं पण आहे? कालचंच जगणं आज या व्यथा कळणार.... आम्हाला [illegible] सुद्धा माहीत आहे प्रत्येक क्षणाबरोबर तू बदलतो आहेस.
पूर्वी तू यायचा प्रत्येक ऋतूमधून हे ऋतू आमच्या जीवनाला नवी उमेद देत असतं, एक चैतन्य देत असतं आता हे ऋतू फक्त आम्हाला काव्यातून मृदगंधातून.... अमृताचा [illegible] कर, कारण राना वनात, शेता खाचरात पेरताना पाझी आई होते माती, बाप होतोस कृष्णमेघ... पांभरीच्या सावलीखाली मृदगंधाचा खग! घर माझं असू दे किती ही जुनं.
माणसाची मनं कुणालाच [illegible] आली नाही रामायण, गीता, कुराण, बायबल, जगण्यातला मोक्ष सांगतात...
मोक्षाकडे जाताना ही माणसं या धर्मग्रंथावरही आता [illegible] कारण, शिक्षणाचा इथे [illegible] बाजार आहे.
देण्याघेण्याचाच व्यवहार उरला आहे. शिक्षणाचे ते महत्त्व फक्त फोटोत बंद आहेत.

'स्वगत' तुझ्या स्वागतासाठी

डॉ. संभाजी चौधरी
संभाजीनगर.